

65-9(47-7)/13

8-29

О.О. ВЕКЛИЧ

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЕКОЛОГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

**УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕНЬ
НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА І РЕСУРСІВ**

О.О.ВЕКЛИЧ

**ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЕКОЛОГІЧНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ**

НБ ІНУС

658772

Київ – 2003

ББК 65.9(4УКР)28

B26

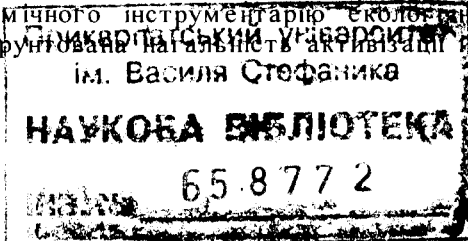
УДК 330.366:332.142.6;330.341.2;338.246.2:502.34

О.О.Веклич

B26 Економічний механізм екологічного регулювання в Україні. – К. : [Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів], 2003. – 88 с.: іл. – Бібліогр.: 83 – 88.

ISBN 966-581-438-9

У книзі на основі фактологічних і статистичних даних здійснена аналітична оцінка сучасного стану й дієвості вітчизняного економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності, виявлено тенденції його формування. Вперше в науковій літературі визначено критерії ефективності функціонування механізму природокористування та природоохоронної діяльності. Розроблено методичні підходи та практичні пропозиції щодо вдосконалення сучасного економічного інструментарію екологічного регулювання, обґрунтована необхідність активізації його реформування.

ББК 65.9(4УКР)28

Рецензенти: доктор економічних наук, професор Сахаєв Вадим Григорович; доктор економічних наук Міщенко Володимир Сергійович.

Рекомендовано до друку Вченою радою Українського інституту досліджень навколишнього середовища і ресурсів при Раді національної безпеки і оборони України.

ISBN 966-581-438-9

© О. О. Веклич, 2003

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	8
1.1. Сутність і структура теоретичної моделі економічного механізму екологічного регулювання	8
1.2. Характеристика сучасного економічного механізму екологічного регулювання в Україні	18
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ДІЄВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	26
2.1. Критерії ефективності економічного механізму екологічного регулювання	26
2.2. Аналіз результативності та конструктивності економічного механізму екологічного регулювання в Україні	34
РОЗДІЛ 3. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ РЕГУЛЯТОРІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	51
3.1. Рекомендації щодо модернізації існуючих економічних інструментів екологічного управління	51
3.2. Пропозиції щодо впровадження нових економічних регуляторів природокористування в Україні	66
ВИСНОВКИ	75
ЛІТЕРАТУРА	83

ПЕРЕДМОВА

Нині у світі активізується процес переходу від фронтальної, споживацької моделі функціонування національних господарств до моделі екологічнобезпечного самопідтримуючого соціально-економічного розвитку. Акцент робиться на необхідність формування загальної відповідальності всіх держав і їх взаємодії у реалізації ідей сталого розвитку, “створення передумов для збалансування інтересів суспільства і можливостей природи” [1, с. 2].

Але в Україні, як показує практика, критерієм розвитку фактично вважається будь-який приріст виробництва. Реалії розвитку національного господарства свідчать про фактичне домінування моделі «ростоманії» над моделлю екологічнозберігаючого, гуманного поступу. І у суб'єктів господарювання, і у владних структурах, і в суспільній свідомості досі переважає думка, що прогрес тотожний економічному зростанню. Так створюється екологічно небезпечний стереотип господарювання – нібито економічне зростання тим ефективніше, чим більше експлуатуються природні та трудові ресурси.

Поступ соціальної системи, що руйнує свою матеріальну основу, є регрес. Прогресом можна визнати лише такий суспільний рух, за якого соціально-економічні цілі досягаються одночасно із скороченням забруднення довкілля і дотриманням екологічної рівноваги. Нерозуміння цього зумовлює споживацьке ставлення до природних благ, а заходи щодо поліпшення якості навколишнього природного середовища, раціоналізації природокористування видаються як начебто “неефективні”.

Сучасні соціально-економічні й еколого-економічні умови і

своєрідність вітчизняного перехідного періоду зумовлюють необхідність якнайшвидшого переосмислення традиційних природоруйнівних підходів в управлінні, а також формування адекватних господарських механізмів і підойм стабілізаційного напрямку. Постановою Верховної Ради України “Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог екологічного законодавства в Україні, напрямів реалізації та вдосконалення екологічної політики” визначено, що “вирішення проблем у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів є пріоритетним напрямом державної політики у здійсненні соціально-економічних реформ, необхідною складовою формування умов сталого розвитку України” [2, с. 3]. Отже, вихідним, ключовим принципом подальшого трансформаційного процесу постає досягнення екологічної спрямованості економічних реформ, а забезпечення державою екологічної безпеки – гарантією переходу до цивілізованого, соціально орієнтованого ринкового господарства.

Водночас результативність переходу макроекономіки на екологічно виважений, сталий шлях розвитку безпосередньо залежить від міри розвиненості процесів раціоналізації природокористування на мікроекономічному рівні господарювання. А для екологозорієнтованого функціонування мікроекономіки потрібна зміна традиційної економічної поведінки товаровиробників – коли вони відмовляються від застосування методів і засобів виробництва, які гіпертрофовано поглинають сировинні ресурси і забруднюють навколишнє середовище. Разом з тим, заінтересованість господарюючих суб’єктів у впровадженні маловідхідних і ресурсозберігаючих технологій, у випуску екологічно чистих

("зелених") товарів та поширенні екологічного менеджменту має постійно стимулюватися. Тобто, потрібна державна спонукально-примусова, злагоджена система адміністративно-законодавчих, економічних та ринкових інструментів екологічного регулювання, яка апіорі спрямована на ефективне розв'язання широкого кола проблем раціоналізації вітчизняного природокористування.

У минулорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України окреслено низку стратегічних завдань економічного та соціального розвитку нашої держави на 2002 – 2011 рр. Серед них акцентована важливість завдання "постійно й послідовно" вирішувати найгостріші поточні та перспективні питання екологічної безпеки і охорони навколишнього природного середовища. При цьому увага зосереджується на нинішніх нагальних питаннях раціоналізації природокористування. Йдеться, по-перше, про необхідність вдосконалення відповідної законодавчої бази згідно з міжнародними стандартами охорони навколишнього природного середовища. І, по-друге, як чітко наголошено в Посланні, "необхідно застосовувати дієві економічні інструменти для відтворення і раціонального використання природних ресурсів" [3, с. 12].

Загальна стратегія планування та практичної природоохоронної діяльності, як це визначено у Національній доповіді України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі – спеціальному виданні до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища "Довкілля для Європи" (Київ, 2003 р.), – "повинна полягати в адаптації вже існуючих інструментів до реалій перехідного періоду таким чином, щоб їх ефективність була оптимальною". При цьому визнається, що

“інтеграція природоохоронних економічних інструментів у політику розвитку є складним питанням в Україні” [4, с. 75, 74].

Доречно нагадати, що метою п'ятої панєвропейської Конференції Міністрів охорони навколишнього середовища “Довкілля для Європи” було визначення комплексу умов, сприятливих для формування екологічно безпечного європейського простору та його сталого розвитку. Особливо наголошувалось, що “це досягається удосконаленням ефективності природоохоронних інструментів і механізмів” [5, с. 3].

Звідси актуалізується концентрація наукових та практичних зусиль у напрямку опрацювання вітчизняної системи організаційно-економічних регуляторів, стимулюючих екологобезпечне господарювання, а відтак – вдосконалення механізмів їх впровадження. Існуючий інструментарій забезпечення якості довкілля має бути адекватним ідеї екологорівноваженого самопідтримуючого соціально-економічного розвитку.

Зарубіжний досвід переконує, що вибіркова і добре продумана тактика застосування економічних механізмів раціоналізації природокористування створює можливість виходу на якісніший, ефективніший та екологозбалансований рівень виробництва, скорочуючи при цьому суспільні природоохоронні витрати. А яким з цього погляду є вітчизняний економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності? Відповідь міститься у наступних аналітичних узагальненнях.

РОЗДІЛ 1. СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Сутність і структура теоретичної моделі економічного механізму екологічного регулювання

Невід'ємною підсистемою загальнонаціонального механізму господарювання є господарський механізм природокористування та природоохоронної діяльності (механізм екологічного регулювання), який реалізується через специфічні форми, методи й способи функціонування суспільних відносин щодо привласнення, використання, відтворення природних благ. Складність та різнобічність зазначених відносин зумовлює багатомірність структури господарського механізму природокористування, яка, в свою чергу, поділяється на блоки організаційно-економічного та економіко-правового механізмів екологічного регулювання.

В практичній площині маємо справу з декількома механізмами природокористування та природоохоронної діяльності – структурними складовими господарського механізму, сполученими між собою та взаємодіючими як цілісність, а саме: за природою реалізованих інтересів – з організаційним, економічним, інституційно-правовим; за способом здійснення – з механізмами управління через державні органи, недержавні установи, суспільні організації; за рівнями функціонування – з рівнем національного господарства, регіону, галузі, підгалузі, виробничих одиниць, первинних споживачів; за елементами

– з механізмами організації, планування, регулювання, стимулювання.

Блоки (структурні складові) господарського механізму природокористування проявляються в єдності та взаємозв'язку, але зберігають при цьому самостійне значення. Очевидно, що для утворення дієвого, результативного механізму екологічного регулювання, зокрема ефективного економічного механізму екологічного регулювання, вирішальним є або покращання існуючих елементів, форм, методів функціонування його блоків, формування нових чи зміна не спрацьовуючих, або поліпшення їх способів сполучення чи притаманних їм взаємозв'язків. Наведений теоретичний висновок видається провідним для визначення практичних дій щодо подальшої розбудови механізму раціоналізації природокористування та природоохоронної діяльності.

При характеристиці структури господарського механізму екологічного регулювання визначаються основні, опорні елементи системи організаційно-економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності, які поєднуються в дві головні підсистеми – власне організація управління екологічною діяльністю (організаційний блок) та власне економічний механізм екологічного регулювання. Ієрархічна структура господарського механізму екологічного регулювання наведена на схемі 1.1.

Організаційний блок сформованого механізму природокористування та природоохоронної діяльності складається, на наш погляд, з наступних основних елементів:

- управлінські природоохоронні структури;
- екологічна експертиза і паспортизація;
- моніторинг стану навколишнього природного середовища;

- інформаційна, нормативна, статистична база;
- контроль якості та екологічної безпеки кінцевої продукції;
- екологічний маркетинг;
- еколого-економічний аналіз господарської діяльності (аудит);
- планування та прогнозування на всіх рівнях управління природокористування і природоохоронної діяльності;
- екологічна інфраструктура (в т. ч. послуги, лізинг, банківські операції, підприємницька діяльність природоохоронної спрямованості);
- неекономічне сприяння природоохоронним заходам (консалтинг; науково-дослідницька діяльність);
- екологічна освіта.

Підсистема “економічний механізм (раціоналізації) природокористування та природоохоронної діяльності” складається з таких основних елементів:

- екологічні платежі та екологічне оподаткування;
- фінансування та кредитування;
- інвестиційно-інноваційна діяльність;
- економічна відповідальність за екологічну безпеку (в т. ч. ліцензування та лімітування природокористування, відшкодування екологічної шкоди, санкції);
- ціноутворення з урахуванням екологічного чинника;
- страхування екологічного ризику;
- стимулювання раціонального природокористування (в т. ч. закладова система);
- матеріальне заохочення суб’єктів екологічно раціонального господарювання.

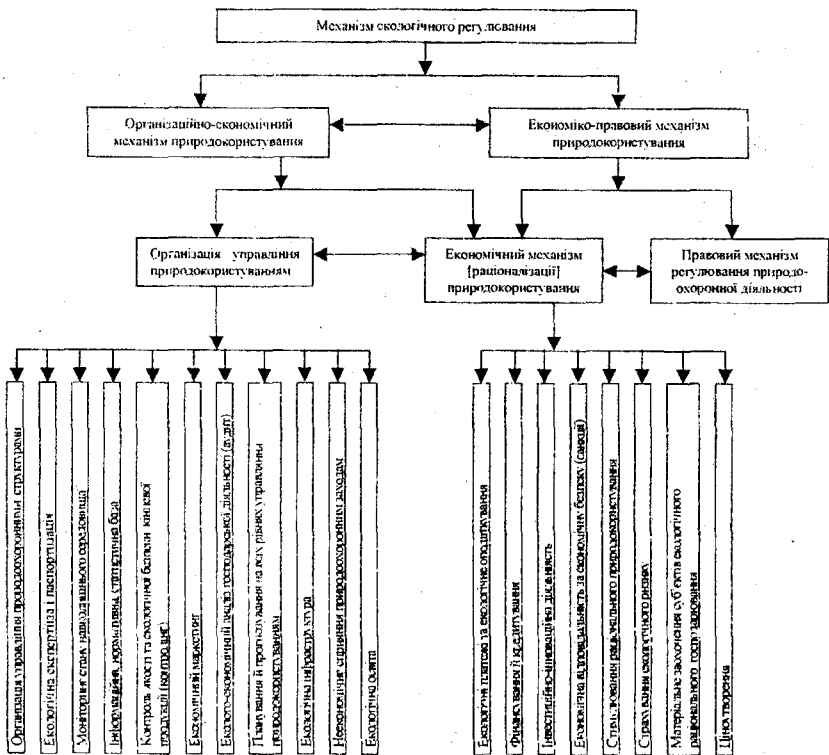

Схема 1.1. Структура розвинутої моделі господарського механізму природокористування та природоохоронної діяльності

З огляду на складність змісту, багатогранність і функціональну багатоаспектність організаційно-економічного механізму слушним є послідовне розчленовування його основних елементів на більш конкретизовані підсистеми (наприклад, фінансування та кредитування – на механізм фінансового забезпечення природоохоронних засобів, механізм фінансово-кредитного регулювання природокористування та механізм управління фінансово-кредитним механізмом природоохоронної діяльності). В свою чергу, у складі цих підсистем також виділяються окремі блоки і елементи, які, функціонуючи у сполученні, утворюють таким чином систему вищого рівня. Наочно

вихідні положення ієрархії структурування організаційно-економічного механізму репрезентовано прикладом членування однієї з його підсистем – фінансово-кредитного механізму регулювання природокористування (схема 1.2).

Зрозуміло, що наведена структуризація є теоретичною моделлю, схематизованим відбиттям цілісного механізму екологічного регулювання.

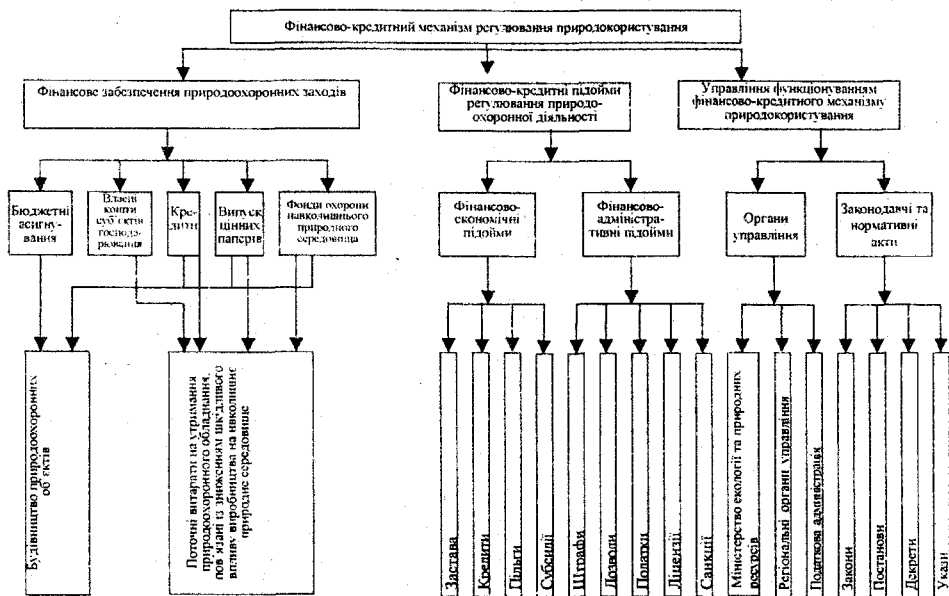

Схема 1.2. Структура фінансово-кредитного механізму екологічного регулювання

В господарській практиці всі елементи, блоки, підсистеми механізму екологічного регулювання не ізольовані одне від одного, а

тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Причому функціонують вони не відокремлено, а у взаємодії між собою, до того ж – як субординовані складові частини загальнонаціонального господарського механізму, отже, процесу управління економікою, котрі можуть бути одночасно конкретизовані для будь-якого ієрархічного рівня екологічного регулювання.

“Серцевиною” механізму екологічного регулювання є економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності. Слід наголосити, що така його центральна позиція визначається не тільки і не стільки ієрархічним місцем у структурі теоретичної моделі механізму екологічного регулювання. Вона завдячує особливому його статусу, значенню і ролі як у процесі вдосконалення господарського механізму природокористування та природоохоронної діяльності, так і у процесі екологізації існуючих зв'язків та форм їх функціонування – тобто в розгортанні цілісного, охоплюючого всі структури та рівні системи господарювання, економічного механізму екологізованого типу. Аргументуємо наведені положення, розглянувши сутність економічного механізму екологічного регулювання.

Економічний механізм екологічного регулювання правомірно аналізувати у широкому та вузькому значенні. Так, в економічній теорії у широкому розумінні цей механізм репрезентований сукупністю форм і методів функціонування суспільного виробництва як еколого-економічної системи, що відбиває ступінь розвитку процесу свідомого використання законів природи та економічних законів у людській діяльності. Оскільки перетворення суттєвих сторін природокористування як об'єктивного суспільно-економічного процесу

відбувається в межах визначених господарських зв'язків, остільки економічний механізм екологічного регулювання є найголовнішою “серединою” господарського механізму і реалізується через специфічні економічні форми, методи і економіко-адміністративні заходи щодо природокористування та природоохоронної діяльності.

У вузькому розумінні економічний механізм екологічного регулювання виявляється як система-набір спонукальних інструментів (підоймів), що керують економічною поведінкою суб'єктів господарювання, спрямовуючи їх на здійснення ресурсозберігаючих заходів, а відтак – на досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва, якісного стану довкілля.

Будучи об'єктивними за своїм генетичним походженням, тобто конкретними поверхневими формами втілення, уособлення певних економічних відносин, в даному випадку – сукупності відносин щодо привласнення, використання, відтворення природних благ, економічні (господарські) форми, однак, виявляються потенційними можливостями персоніфікації цих відносин, реалізація яких здійснюється завдяки суб'єктивній діяльності людей. Ось чому економічний механізм є способом зв'язку між об'єктивними законами та суб'єктивною людською діяльністю, а існуючі його форми, методи, регулятори – суть результати такої діяльності.

Звідси впливають принаймні два теоретичних висновки, важливих з огляду на тактику подальшої розбудови механізму раціоналізації природокористування.

Перший. Економічний механізм екологічного регулювання – так само і як будь-який механізм господарювання – можливо вдосконалювати лише шляхом внесення змін у конкретні форми

виробничих відносин (прибуток, ціна, кредит, фонди, податки тощо). Інакше кажучи, економічний механізм екологічного регулювання можна вдосконалювати, вдосконалюючи притаманний йому інструментарій – форми та методи стимулювання раціонального природокористування (систему оподаткування, фінансування й кредитування природоохоронних заходів, економічної відповідальності за екологодеструктивне господарювання тощо).

Другий висновок. Впливаючи на конкретні форми економічних відносин, змінюючи їх в межах, що визначаються станом довкілля, рівнем розвитку продуктивних сил, закономірностями функціонування відносин, суспільство здатне свідомо вдосконалювати іманентні економічні відносини щодо природокористування в бажаному напрямку, формувати ефективний, дієвий механізм екологічного регулювання.

Отже, у такий спосіб, через економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності здійснюється управління еколого-економічним розвитком національного господарства. Зрозуміло, що виявлення та впровадження нових або більш досконалих економічних форм й зв'язків їх взаємодії, адекватних ідеї екологозбалансованого самопідтримуючого розвитку та раціоналізації природокористування, потребує проведення перманентних заходів щодо екологізації суспільного виробництва.

На жаль, знадобилося багато років, аби зрозуміти очевидну істину: “Ідея” завжди осоромлювала себе, як тільки вона відокремлювалась від “інтересу” [6, с. 85 – 86]. Справедливість думки видатних мислителів минулого підтверджується й сучасною практикою: ідея раціонального природокористування,

екологобезпечного господарювання на практиці видається ілюзорною, відділившись від економічної заінтересованості в збалансованій взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем. Саме створенню економічної заінтересованості у гармонізації взаємодії суспільства і природи сприяє таке вдосконалення економічного механізму екологічного регулювання, яке забезпечує злагодженість поєднання, “стикування” суспільних, регіональних, галузевих, колективних (групових) чи особистих економічних і екологічних інтересів шляхом надання адекватних форм їх руху. По суті, збалансоване сполучення цих інтересів є вихідною економічною умовою раціоналізації взаємовідносин суспільства з довкіллям, а метою економічного механізму екологічного регулювання – узгодження еколого-економічних інтересів і розв’язання, подолання суперечностей між ними.

Справа в тому, що виникнення суперечностей між екологічними та економічними інтересами є об’єктивністю, зумовленою насамперед наявністю персоніфікованих різнорівневих суб’єктів суспільного виробництва з притаманними їм економічними інтересами, які не збігаються, й власною екологічною мотивацією своєї діяльності. Синтезуються екологічні та економічні інтереси завдяки пізнанню, усвідомленню й перетворенню у внутрішню спонуку еколого-економічної потреби, тобто інтегрованої сукупності екологічних та виробничих потреб у забезпеченні нормальних природних й економічних (матеріальних) умов життя і відтворення індивіда.

Як відомо, між відмінними інтересами пролягають рухливі, динамічні грані, найменші зміни у співвідношенні яких важливо своєчасно помічати і враховувати. Наприклад, якщо для особи,

населення, суспільства й людства задоволення екологічних потреб є органічною необхідністю, то для колективів (груп) – не завжди. Для них основним є виконання виробничих завдань. Отже, для того, щоб зацікавити колектив у вирішенні екологічних проблем, потрібно трансформувати оздоровлення довкілля у виробничу задачу або у значний для них чинник виробничої діяльності, який вагомо впливає на головний економічний інтерес господарюючих суб'єктів (підприємств) – доход – й у такий спосіб забезпечити інтеграцію економічних та екологічних інтересів.

Саме на своєчасне виявлення можливих змін у співвідношенні економічних і екологічних інтересів суб'єктів суспільного виробництва, врахування особливостей їх протистояння спрямоване застосування системи спонукальних інструментів примусового й стимулюючого характеру економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності, яка і регулює еколого-економічну поведінку цих суб'єктів.

Завдяки певній системі спеціальних методів, способів, регуляторів можливо досягти не лише стану узгодженості, синхронізації різнорівневих інтересів щодо виробництва і раціоналізації природокористування, а й того стану господарської діяльності, коли раціональне природокористування постає рівноцінним головному завданню економічних агентів, зрівноважується з основними виробничими задачами. Імплантація екологічних цілей в економічні інтереси товаровиробників – таким є зміст економічного механізму раціоналізації природокористування.

Звідси логічно постає питання про відносини між економічним механізмом екологічного

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефанишина
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
65.877.2
17

інтеграції цілей економічного розвитку і збереження якості навколишнього природного середовища на всіх рівнях господарювання. Відповіддю на нього слугуватиме подальше визначення, по-перше, адекватності теоретичної моделі економічного механізму екологічного регулювання існуючому механізму, по-друге, характеристика нинішнього стану цього механізму і, по-третє, виявлення дієвості (ефективності) сучасного економічного механізму екологічного регулювання як засобу раціоналізації природокористування, функціонування національного господарства на засадах екологізбалансованого сталого соціально-економічного розвитку.

1.2. Характеристика сучасного механізму екологічного регулювання в Україні

Економічний механізм екологічного регулювання (раціоналізації природокористування) в Україні перебуває у стадії становлення. Причому окремі його підсистеми та елементи мають різні ступені розвиненості та практичної реалізації. Тому особливо важливе значення набувають оперативні наукові експертні оцінки стану сучасного механізму екологічного регулювання та перспективності (або, навпаки, неефективності) діючих регуляторів еколого-економічної поведінки суб'єктів господарювання.

Логіка перехідного періоду диктує необхідність активного використання економічного інструментарію поліпшення процесу природокористування. Адже саме завдяки впровадженню надійних економіко-правових механізмів оздоровлення навколишнього природного середовища створилися б такі умови виробничої

діяльності, за яких господарюючим суб'єктам було б вигідно дотримуватися природоохоронних вимог, знижувати обсяги забруднення і запобігати його появі.

Така потреба частково задовольняється після прийняття Закону України "Про охорону навколишнього середовища" (1991 р.), який започаткував функціонування ряду економічних інструментів регулювання процесу природокористування. Базовими елементами нинішнього економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності є збори за використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього природного середовища, екологічне оподаткування, система фінансування природоохоронних заходів, механізм відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону довкілля. На думку фахівців, "на протязі останнього десятиліття загалом сформовано національне екологічне поле" [7, с. 26].

Основні позитивні результати чинного економічного механізму екологічного управління полягають у тому, що, по-перше, завдяки йому були опрацьовані основи платного природокористування, і, по-друге, притаманний економічний інструментарій є засобом, що забезпечує надходження фінансових ресурсів, необхідних для ліквідації забруднення навколишнього природного середовища.

Особливістю формування й становлення економічного механізму екологічного регулювання є те, що цей процес здійснюється досить фрагментарно, відбиваючи не тільки допущені політичні та господарські прорахунки на шляху до ринкової економіки, а й зберігаючи застарілі засади його створення відповідно до вимог колишньої командно-адміністративної системи. Причому розгортається

процес формування й становлення економічного механізму екологічного регулювання в Україні одночасно з специфічними закономірностями генези ринкових відносин. Крім того, досі чимало еколого-економічних інструментів природокористування та природоохоронної діяльності існують лише на рівні законодавчих положень, не будучи реалізованими та впровадженими у практику господарювання.

Такі економічні інструменти екологічного регулювання можна цілком обґрунтовано назвати “віртуальними”. Примітно, що аналіз структури законодавчо визначеного економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності [8, с. 12, 13] виявляє майже повну “віртуальність” усіх інструментів підсистем “стимулювання раціонального використання природних ресурсів” та “стимулювання в системі навколишнього природного середовища” (вісім із дев’яти законодавчо встановлених), або, іншими словами, майже повний їх параліч, недієздатність та втрату свого сенсу. Зрозуміло, що за такої ситуації про відповідність теоретичної моделі підсистеми стимулювання природокористування та природоохоронної діяльності її реальному змісту не йдеться.

Слід зазначити, що в нинішній системі економічного механізму екологічного регулювання фактично не функціонує механізм кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цінового заохочення екологоконструктивної діяльності. Не набули необхідного розвитку механізм субсидування екологічної інфраструктури, “зеленої” індустрії, національного ринку екологічних послуг тощо, в тому числі ні екологічний аудит, ані екологічне страхування.

Існуючий в Україні економічний механізм екологічного управління переважно оперує групою таких регуляторів екологічної поведінки товаровиробників, які змушують їх обмежувати свою природоруйнівну діяльність стосовно вимог нормативних актів, постанов і законів. Цю групу методів активізації природоохоронної діяльності можна охарактеризувати як доповнення до адміністративно-законодавчих підойм екологічного управління.

Водночас явна спрямованість вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання на пріоритет методу "батога" стосовно природокористувачів, які працюють у нинішніх складних економічних і соціальних умовах, аж ніяк не стимулює їх зацікавленість у дотриманні екологічних норм і зниженні техногенних навантажень на природу. Цей механізм не спонукає їх до впровадження екологічно безпечних способів ведення господарства, скоує природозберігаючу діяльність, обмежує впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій, що призводить до закономірного погіршення стану довкілля.

Розглянемо існуючі вади примусової групи стимуляторів природоохорони і раціонального природокористування в Україні, які конкретизуються наступними проявами:

- практично всі види платежів, пов'язаних з природокористуванням та охороною навколишнього середовища, нині мають характер податкових внесків;

- розмір платежів за забруднення встановлюється на не досить високому рівні через побоювання покласти непосильний фінансовий тягар на підприємства, що перебувають у скрутному економічному становищі;

– товаровиробникам вигідніше здійснювати різні фіскальні екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи, суми яких набагато — іноді в сотні разів — перевищують обов'язкові платежі;

– платники екологічних та ресурсних платежів не отримують відчутної економічної підтримки у реалізації власних природоохоронних заходів, через що вони розглядають ці платежі як додатковий податок і прагнуть будь-якими засобами знизити їх (нерідко шляхом перекручування звітності, отримання звільнень від платежів тощо);

– оскільки ці кошти відносяться на собівартість продукції та включаються до її ціни, остільки екологічні платежі фактично повертаються на підприємство від споживачів його продукції;

– місцеві органи влади можуть повністю або частково звільнити від платежів збиткові, але необхідні в регіоні підприємства;

– суми штрафів за природоохоронні порушення залишаються надто низькими порівняно з вартістю діяльності, спрямованої на ліквідацію екологічних наслідків цих порушень;

– недосконалість нормативної природоохоронної бази та механізму фінансування екологічних заходів;

– складність, громіздкість розрахунків екологічних та ресурсних платежів, недосконалість системи статистичної звітності, контролю звітних даних природокористувачів, бухгалтерського обліку, обліку надходжень платежів.

Основні недоліки вітчизняного економічного механізму екологічного управління, на нашу думку, полягають у тому, що він, по-перше, не набув необхідного розвитку; по-друге, не спроможний

заінтересувати суб'єктів господарювання у проведенні природоохоронних заходів; по-третє, не кореспондує з іншими економічними показниками та підйомами господарської діяльності; по-четверте, недостатньо оперативної й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі.

До того ж, як справедливо зазначалось у науковій літературі, в останні роки в системі природоохоронного регулювання спостерігається тенденція до девальвації ціннісних параметрів природних ресурсів, тобто погіршення ситуації з урахуванням реальної вартості природних благ [9, с. 62]. Але така прогресуюча недооцінка екологічної складової, будучи чинником деформації цінових співвідношень на всіх рівнях господарювання, стає перешкодою на шляху ресурсозбереження, екологоконструктивної структурної перебудови економіки, екологізації національного господарства, а відтак – суперечить проголошеним екологічним пріоритетам і принципам сталого розвитку в Україні.

Проведений аналіз сучасного економічного механізму екологічного регулювання в Україні дав можливість виявити певні – на жаль, негативні – тенденції його функціонування, а саме:

1) довготривалий процес формування цього механізму, що не відповідає еколого-економічним потребам розвитку національного господарства та гальмує розв'язання низки проблем, пов'язаних з переходом економіки на шлях сталого розвитку (екологічну модернізацію основних фондів, ресурсозбереження, екологоорієнтовану структурну перебудову, екологізацію суспільного відтворення);

2) відставання розвитку економічного механізму екологічного

регулювання від темпів та потреб руху національних продуктивних сил;

3) відсутність комплексності та нерівномірність формування підсистем економічного механізму екологічного регулювання, що апіорі закладає зниження вихідного “коефіцієнта корисної дії” цього механізму.

Крім того, економічний механізм екологічного регулювання характеризується відсутністю гнучкості його інструментарію, неконструктивністю щодо подолання суперечностей взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем, адекватним еколого-економічним реаліям. В свою чергу, такий стан економічного механізму екологічного регулювання в Україні є самостійним чинником нагромадження існуючих еколого-економічних суперечностей і появи й розгортання нових суперечностей, провокуючи їх антагонізм. Цей висновок заслуговує на особливу увагу в процесі аналітичного прогнозування можливостей подолання загальнокрисових процесів, властивих сучасному періоду трансформації вітчизняної економічної системи.

Водночас дана ситуація свідчить про відсутність результативної управлінської системи забезпечення якості довкілля та раціонального природокористування. Примітно, що наведений висновок підтверджується нещодавніми розробками фахівців Світового банку, де констатована “втрата системою здатності контролювати рівні забруднення” [10, с. 40].

Тому закономірними видаються й результати “екологічного рейтингу” різних країн, проведеного напередодні самміту Всесвітнього економічного форуму (м. Давос) у 2001 р. Згідно з рейтингом 122

держав за “індексом екологічної сталості”, що агрегує 22 комплексних індикаторів по 67 параметрам, які дають можливість оцінювати прогрес країн на шляху до екологобезпечного розвитку, Україна опинилась на безславному 110 місці [11, с. 55].

Еколого-економічні потреби розвитку національних продуктивних сил вимагають адекватного характеру функціонування господарських форм їх руху, а, значить, відповідної модернізації стану і векторів діяння нинішньої управлінської системи природокористування та охорони навколишнього природного середовища, тобто перетворення її на дієву управлінську систему забезпечення якості довкілля та раціонального природокористування. Досягти цього можливо, насамперед, за умови розбудови злагодженого, впливового, потужного ефективного механізму екологічного регулювання.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ДІЄВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Критерії ефективності економічного механізму екологічного регулювання

Науковий і практичний інтерес до визначення результативності сучасного економічного механізму екологічного регулювання у справі вдосконалення управлінської системи забезпечення екологічної безпеки зумовлює необхідність вибору критеріальної основи ефективності його діяння. Виявлення таких критеріїв вважаємо методологічно доцільним проводити виходячи з сутності й змісту економічного механізму екологічного регулювання.

Сутністю економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності є свідоме регулювання процесу розв'язання еколого-економічних суперечностей шляхом застосування певних соціально-економічних заходів, методів, інструментів, насамперед через посилення одних і послаблення інших сторін існуючих протилежностей, або поєднанням їх.

Для еколого-економічних суперечностей їх конструктивне подолання – це віднаходження конкретних форм, що опосередковують протилежності. Важлива роль у процесі подолання суперечностей належить створенню перехідних, проміжних економічних (господарських) форм, тобто форм їх сполучення, гармонічного поєднання. До речі, в промислово розвинутих країнах створена складна, але ефективна система опосередкованості протилежностей

взаємодії суспільства і навколишнього середовища, яка постійно удосконалюється шляхом зміни форм, співвідношення, інтенсивності їх прояву, зокрема державної фінансово-економічної політики стимулювання природоохоронної діяльності товаровиробників, екологічного протекціонізму, екологічної реструктуризації технологічного способу виробництва тощо.

Вимога віднаходження адекватних дійових форм і методів подолання еколого-економічних суперечностей є не тільки об'єктивно необхідним моментом їх зняття, а й сутнісним моментом функціонування механізму подолання суперечностей щодо природокористування, який на поверхні соціально-економічних явищ постає економічним механізмом екологічного регулювання. Звідси випливає, що *загальнотеоретичним* (узагальненим) критерієм конструктивності дії економічного механізму екологічного регулювання є його здатність попереджувати нагромадження й загострення цих суперечностей шляхом надання адекватних долаючих форм їх руху.

Оскільки спосіб функціонування економічного механізму екологічного регулювання полягає у реалізації послідовних соціально-економічних дій щодо цілеспрямованого упорядкованого зняття (збереження чи відтворення) форм буття суперечливої взаємодії екологічних і економічних інтересів суб'єктів господарювання, остільки ефективність економічного механізму екологічного регулювання методологічно коректно, на нашу думку, оцінювати за наступними *трьома критеріями*.

Перший – ступінь інтегрованості, узгодженості сполучення еколого-економічних інтересів суб'єктів різних рівнів суспільного

відтворення. Конкретизується оцінка ефективності економічного механізму екологічного регулювання за цим критерієм, на наш погляд, через характеристики еколого-економічного стану функціонування національного господарства, бо такі характеристики є результатом реалізації економічних інтересів щодо якісної природно-ресурсної бази суспільного виробництва та прибуткового екологізбалансованого способу господарювання.

Другим критерієм дієвості економічного механізму екологічного регулювання виступає його спроможність реалізувати власне економічні інтереси членів суспільства щодо руху відносин природокористування. Оцінювати дієздатність економічного механізму екологічного регулювання під таким кутом зору припустимо за допомогою традиційних показників доходності, в тому числі від природокористування та екологічної діяльності.

Третім критерієм ефективності економічного механізму екологічного регулювання виступає його екологічна доцільність і поліпшення якості довкілля внаслідок застосування притаманних йому інструментів у практиці господарювання. Цей критерій зумовлений необхідністю задоволення екологічних потреб суспільства через реалізацію їх екологічних інтересів у відтворенні нормальних природних умов життєдіяльності та господарювання. Визначається екологічна конструктивність існуючого економічного механізму екологічного регулювання насамперед через динаміку показників стану навколишнього природного середовища, антропогенного впливу на довкілля, забезпечення екологічної безпеки.

Позитивна оцінка ефективності економічного механізму екологічного регулювання за першим і третім критерієм свідчить, на

нашу думку, про домінування раціонального природокористування, екологобезпечного функціонування національного господарства, тоді як негативна – відповідно про втрату керованості екологічною поведінкою товаровиробників і споживачів, про посилення екологодеструктивних явищ у процесі суспільного відтворення.

Отже, як бачимо, постановка питання про ефективність сучасної системи економічних інструментів екологічного регулювання невіддільна від пошуку шляхів поліпшення якості довкілля в Україні.

А як характеризується нині еколого-економічний стан функціонування національного господарства? Проведення оцінки стану еколого-економічних умов процесу суспільного відтворення водночас буде відповіддю на питання про ефективність сучасного економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності як інтегратора економічних та екологічних інтересів у забезпеченні якісними природними умовами і благами.

Аналітичний та фактологічний огляд техніко-екологічних і еколого-економічних умов функціонування національного господарства виявляє низку досить стабільних негативних тенденцій.

Перша – просування економіки по ресурсовитратному шляху, зростання показника енерго- та ресурсоемності вихідного національного продукту. Так, ресурсомісткість вихідного національного продукту в 3 рази перевищує світовий рівень, а на одиницю ВВП витрачається майже тонна природних ресурсів, тоді як США – 3 кг. Загальне енергоспоживання на одиницю ВВП в Україні в 1,8 разів більше, ніж в Росії, в 3,5 разів більше, ніж в Польщі та в 8,3 разів вище, ніж у розвинутих країнах Європи, причому у 1991 – 1999 рр. енергомісткість одиниці ВВП України збільшилась майже вдвічі.

[12, с. 31; 13, с. 283].

Друга тенденція – нарощення потужностей та обсягів випуску сировинних галузей, енерго- і матеріалосмних, особливо екологічно шкідливих виробництв (кольорової та чорної металургії, деревообробної та целюлозно-паперової галузі, хімічної та нафтохімічної, промисловості будівельних матеріалів). Крім того, як відомо, ці галузі є найбільш природомісткими. На енергетичну, паливну та хімічну галузі, наприклад, припадає 98% загального обсягу водоспоживання всієї вітчизняної промисловості, причому на енергетичну та паливну галузі – 74% [14, с. 68].

За 2000 р. відбулося зростання обсягу виробництва деревообробної та целюлозно-паперової галузі на 37,1 %, а основних експортних галузей – кольорової та чорної металургії – відповідно 18,8 % та 20,7 %, хімічної та нафтохімічної – на 8%, а в 2001 р. – ще на 10,6 %. У 1999 р. частка цих галузей досягла 59% проти 26,5% у 1990 р. [15, с. 5; 16, с. 102]. При скороченні за 1991 – 2000 рр. ВВП на 52%, обсягу промислової продукції – на 49 %, питома вага найбільш водоемних, екологічно небезпечних виробництв – чорної металургії та електроенергетики – зросла з 79% у 1990 р. до 86 % у 2000 р. [17, с. 13]. Поточні статистичні дані за 2001 – 2003 рр. свідчать про збереження цієї тенденції у динаміці структурних змін екологічно небезпечних виробництв.

Третя тенденція – зростання експорту первісних сировинних ресурсів України, що об'єктивно призводить до марнотратства природних багатств, виснаження їх запасів, перетворенню держави в мінерально-сировинну периферію з економікою напівколоніального типу, становлячи загрозу екологічній та економічній безпеці. Досить

нагадати, що наша країна є одним з провідних експортерів чорних металів [18, с. 32]. А за експертними оцінками, в разі збереження такої тенденції у незмінно високих масштабах вже через якихось 5 – 7 років тактика переважаючого експорту сировинних ресурсів “може завести країну у безвихідь” [19, с. 6].

Водночас відомо, що держави, котрі спеціалізуються на розвитку сировинно-ресурсних галузей, не лише приречені на економічну залежність від споживаючих їх продукцію країн, а й спричиняють непоправну подвійну шкоду навколишньому середовищу – адже через переважно витратний характер природокористування, як свідчить статистика, понад 80% природних ресурсів витрачається знову на підтримку ресурсовидобувних і ресурсоемних, із застарілою технікою, переробних виробництв, – що й спостерігається в Україні.

Четверта тенденція – зниження рівня технологічної та екологічної безпеки через кризовий стан технічної бази суспільного виробництва, показниками якого є висока ступінь зношеності основних фондів, зростання питомої ваги морально застарілого обладнання й устаткування, низькі темпи їх модернізації та реновації. Скорочується найважливіший показник технічного оновлення виробництва та економії сировини – впровадження маловідхідних, ресурсозберігаючих і безвідходних технологічних процесів. Так, впродовж 90-х років він зменшився в 4,3 рази (розраховано за: [20, с. 490]).

Така ситуація не гарантує збереження якості довкілля, оскільки основні фонди, що відпрацювали свій термін, функціонують як екологічно небезпечне, агресивне техногенне навколишнє середовище. До того ж зношені основні фонди екологічного призначення часто не витримують ритму роботи і виходять з ладу, що є причиною щорічних

залпових скидів і екстремально високого забруднення навколишнього середовища. Зокрема, в 2001 р. зафіксовано 148 випадків залпових аварійних забруднень довкілля, екологічну шкоду від яких оцінено в 7,4 млн. грн., а відшкодовано лише трохи більше половини [21, с. 321].

Крім того, за минуле десятиріччя спостерігалось щорічне зменшення інвестицій у природоохоронні заходи. За оцінками фахівців, у 2000 р. частка екологічних інвестицій у ВВП скоротилась в 5 разів порівняно з 1995 р. [22, с. 34].

В умовах еколого-техногенних кризових явищ у багатьох регіонах не тільки продовжується скорочення інвестицій у природоохоронну структуру, а й щорічно – як тенденція – не виконуються завдання уведення в дію природоохоронних об'єктів, впровадження екологобезпечних технологій, здійснення природоохоронного будівництва тощо. Так, в 1999 р. освоєно екологічних інвестицій майже в 3 рази менше, ніж у 1990 р., порівняно з 1998 р. – на 14% менше, а в 2001 р. освоєно екологічних інвестицій в 3,2 рази менше, ніж у 1990 р. (розраховано за: [16, с. 226; 23, с. 181, 186, 187; 24, с. 24, 25]).

Якщо зважити на те, що, за розрахунками, при зростанні рівня промислового виробництва в 2 рази без оновлення основних фондів природоохоронного призначення викиди забруднюючих довілля речовин збільшаться у 10 разів [25, с.2], то стає зрозумілою наявність постійної загрози екологічної небезпеки, яку містить технічне виснаження виробничих природоохоронних потужностей, ігнорування необхідності заміни основних фондів.

П'ятою тенденцією, що відбиває погіршення еколого-економічних умов функціонування національного господарства, є зростання

техногенного тиску на довкілля, тобто збільшення питомої ваги викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище на одиницю кінцевої продукції попри недовантаження виробничих потужностей. За даними Програми розвитку ООН, питома вага скидів забруднених речовин на одиницю ВВП України за минуле десятиріччя зросла у 3 – 4 рази, незважаючи на скорочення виробництва (на 49 %) [26, с. 23].

Наведені негативні тенденції техніко-екологічних умов функціонування національного господарства, безперечно, свідчать про еколого-економічну неефективність природокористування, переважання нерациональних засобів, методів і форм регулювання суперечливою взаємодією суспільства і природи.

Отже, якщо оцінювати ефективність існуючого економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності за критеріями екологічної доцільності й поліпшення якості довкілля, то слід підкреслити нерезультативність цього механізму щодо розв'язання проблеми збереження навколишнього природного середовища.

Чи спрацьовує економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності як регулятор екологоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання? Наскільки він ефективний як засіб раціоналізації вітчизняного природокористування та екологізації суспільного виробництва? Зважаючи на ці питання, проаналізуємо конструктивність сучасних економічних регуляторів природокористування.

2.2. Аналіз результативності та конструктивності економічного механізму екологічного регулювання в Україні

Основними складовими існуючої в Україні системи економічних інструментів екологічного регулювання є численні збори/платежі за використання ресурсів і за забруднення, податкові важелі, штрафні санкції за екологічні порушення. Саме за останні роки істотно зросла кількість різновидів платежів як за використання природних ресурсів, так і за забруднення навколишнього середовища (з 1994 р. введено державний екологічний податок). Поряд з тим збільшено ставку платежів і штрафів за порушення екологічного законодавства. Значно розширилося коло природокористувачів, які зобов'язані здійснювати екологічні платежі, тим часом як кількість тих, хто мав певні пільги у природокористуванні, різко зменшилася (з 81 у 1996 р. до 65 у 2000 р.) [10, с. 41].

До речі, Кабінетом Міністрів підготовлені зміни і доповнення до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, згідно з якими передбачається ще розширити коло платників збору за забруднення навколишнього природного середовища шляхом оподаткування екологічно небезпечної продукції (пального для автотранспорту, лакофарбової продукції, пестицидів, синтетичних пральних речовин, акумуляторів, автомашин та інших) [27, с. 10].

Нині “екологічна” складова вітчизняної податково-бюджетної системи репрезентована рентними платежами, платою за землю, збором за геологорозвідку, платежами за спеціальне використання природних ресурсів і екологічним податком (збором за забруднення навколишнього природного середовища), які є загальнодержавними обов'язковими платежами. В свою чергу, рентні платежі від

природокористування складаються з ресурсної ренти і транзитної ренти. До загальнодержавних платежів за спеціальне використання природних ресурсів належить плата за користування надрами, плата за спеціальне водокористування, плата за спеціальне використання лісових ресурсів, збір за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів, за спеціальне використання диких тварин, причому до складу платежів за спеціальне використання природних ресурсів зараховується збір за використання радіочастотного ресурсу України.

Крім того, нещодавнє розширення бази оподаткування шляхом введення плати за користування мисливськими угіддями та збору за використання мисливських тварин, за спеціальне використання рослинних ресурсів, природних лікувальних ресурсів дало можливість ще збільшити надходження від спеціального використання природних ресурсів до Державного і місцевих бюджетів.

Уявлення про суттєвий доходний “внесок” від природокористування надають такі цифри: саме завдяки платежам (податкам) за природокористування у держбюджеті-2001 очікувались надходження в сумі 3,9 млрд. грн., тобто понад 9 % доходної частини (розраховано за: [28, с. 1 – 3]). За підрахунками експертів Українського інституту досліджень навколишнього середовища і ресурсів, у 2001 р. в рамках Зведеного бюджету питома вага екоресурсних платежів у складі доходів бюджету становила 6,5% [29, с. 162]. Показовими є дані групи експертів ОЕСР, згідно з якими у 2001 р. надходження лише від однієї групи платежів – за забруднення довкілля – сформували 0,1 % ВВП України [30, р. 73]. На жаль, розрахунків доходів ВВП від усіх надходжень за природокористування не проводилось, але, на нашу думку, можна оцінити їх внесок у формування ВВП країни приблизно на рівні 2 %, спираючись на офіційні дані.

В зв'язку з цим тут доцільно навести ще одну оцінку – російських колег. Так, щорічний потік чистих доходів від споживаного природно-ресурсного потенціалу Росії визначається сумою в 60 – 80 млрд. дол., тобто майже в 2 рази більшою від загального обсягу бюджетних коштів, котрі є там у наявності. Однак, в російському бюджеті (як, думається, і в українському) відбивається тільки менша частина цього загального фінансового потоку за природокористування. На погляд російських економістів, основна його частина “обслуговує” тіньовий оборот та експортується за кордон, працюючи на розвиток західних національних господарств [31, с. 149]. Наведені цифри можуть слугувати певними орієнтирами при необхідності аналогічної експертної оцінки для умов України.

В Україні кошти, що надходять до бюджету від природокористування (платежі, збори, штрафи, інші відрахування), мають форму і характер податкових внесків. В інформаційній літературі навіть використовують терміни “оподаткування експлуатації природних ресурсів” та “оподаткування забруднення довкілля” як тотожні платежам за використання природних ресурсів і зборам за забруднення довкілля [10, с. 29].

І це не випадково. Адже на практиці механізм відрахувань за природокористування спрацьовує як фіскальний механізм збору податків, хоча теоретично між податками і платежами (зборами) існує різниця, і дуже суттєва з огляду на джерела фінансування екологічних заходів. Чітке визначення такої різниці не тільки зумовлює прозорість руху та адресність розподілу грошових коштів, але й має практичне значення для процесу вдосконалення фінансово-кредитної системи природокористування.

За класифікацією ОЕСР, податки визначаються як обов'язкові платежі на користь державі, котрі *не компенсуються*. Податки не

компенсуються в тому розумінні, що вигоди, які надає держава платникам податків, звичайно не пропорційні сумам внесків. Податки, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, – це обов'язковий некомпенсований платіж на користь держави, яким обкладаються особливо значні для охорони навколишнього природного середовища об'єкти оподаткування. Слід зазначити, що податок (некомпенсований) може мати цільове призначення, якщо приймається рішення щодо необхідності спрямування визначеного відсотка надходжень на конкретну мету, споріднену з проблемами раціонального природокористування (наприклад, коли частина податку на бензин направляється на цілі дорожнього будівництва).

У класифікації ОЕСР використовуються також терміни “збори”, “платежі за користування” як протилежність “податкам”. На практиці терміни “платежі” та “збори” часто взаємозамінювані. Платежі та збори визначені обов'язковими *компенсаційними* відрахуваннями на користь держави або органів, які не входять до державної структури (наприклад, до екологічних фондів, ради по водному господарству тощо) [32, с. 11, 65 – 66]. Оскільки платежі компенсуються (повертаються), їх головне призначення полягає у фінансуванні будь-яких екологічних послуг і цілей.

Згідно з проектом Податкового кодексу України, податки – це “обов'язкові індивідуально безповоротні платежі, що вносяться до відповідних бюджетів в порядку, розмірах та у строки, встановлені цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами з питань оподаткування” (ст. 1023) [33, с. 28 (30)]. Однак, в проекті Податкового кодексу відсутнє розкриття вихідних категорій теорії оподаткування – платежів і зборів.

Думається, що вітчизняним офіційним нормативно-правовим актам, які регламентують функціонування економічного механізму

екологічного регулювання, слід враховувати правила, прийняті міжнародними організаціями, такими як ОЕСР, Євростат і Європейське агентство охорони навколишнього середовища, особливо з огляду на прогнозований вступ України до Європейського Союзу.

В зв'язку з цим слід зазначити, що фактично в теорії та практиці оподаткування була допущена підміна поняття компенсаційної за своїм характером плати за забруднення довкілля поняттям екологічного податку. Відбулося викривлення й самої суті податку як економічної категорії. У випадку з екологічним податком базою оподаткування була встановлена маса (обсяг) викидів забруднюючих речовин, відходів та інших видів шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, які не мають грошового еквіваленту. Цільовою ж функцією податків є забезпечення сталого джерела доходів бюджету на перспективу, тоді як плата за шкідливі впливи була введена з метою їх обмеження й наступного скорочення, виходячи з довготривалої зацікавленості всього суспільства в чистому довкіллі. Утворене логічне протиріччя зумовлює необхідність подолання існуючої колізії щодо ототожнення понять "екологічний податок", "плата за забруднення довкілля", "екологічний податок на продукт". З огляду на це, слушною є думка російських колег стосовно уособлення та виділення плати за шкідливий вплив на навколишнє середовище до розділу *неподаткових* доходів бюджету, залишивши у податковому законодавстві тільки екологічний податок на продукт [34, с. 61].

Отже, нинішні основні інструменти вітчизняної фінансової системи природокористування та природоохоронної діяльності – платежі за використання природних ресурсів, збори за забруднення й екологічні податки, незважаючи на їх принципову різницю за економічною суттю та з позицій джерел фінансування природоохоронних заходів, нівелюються у податкові надходження і

фактично є способами збільшення коштів у прибутковій частині державного бюджету. Зрозуміло, що суто фіскальна спрямованість механізму збирання коштів від природокористування, ігноруючи при цьому регулюючу, обмежувальну і стимулюючі функції, не сприяє ефективному використанню природних благ чи екологізації суспільного виробництва.

Наведемо деякі приклади. Так, не спрацьовує як мотиваційний засіб щодо розв'язання проблем раціоналізації природокористування й існуючий порядок нарахування платежів за забруднення довкілля. Так, платежі за забруднення стягується з підприємств за викиди в атмосферу, водоймища і видалення відходів згідно з нормами, встановленими державним законодавством. Причому, як визнається в офіційних документах, “на сьогоднішній день діючі нормативи збору за забруднення навколишнього середовища становлять лише 36% від рівня 1996 р., що суттєво послабило економічні важелі впливу на суб'єкти господарювання щодо їх стимулювання на вжиття заходів, спрямованих на зменшення забруднення довкілля внаслідок виробничої діяльності” [35, с. 3].

Не визначаються річні ліміти для підприємств залежно від шкоди, заподіяної навколишньому середовищу. Натомість вони приблизно визначаються в регіональному законодавстві і розподіляються підприємствам у вигляді квоти регіональних граничних меж викидів згідно з конкретним коефіцієнтом викидів і прогнозам виробництва на певний період. Беручи до уваги низькі рівні граничних меж, вони навряд чи спонукають підприємства до інвестицій в покращання якості довкілля замість сплати цих платежів. До того ж рівні платежів очевидно не наближаються до рівнів покриття заподіяної навколишньому середовищу шкоди, тобто екологічна ефективність цього інструмента є низькою.

Аналіз ставок платежів за забруднення свідчить про те, що розміри збору щороку скорочуються через дію інфляційних процесів, зменшуючи тим самим роль цього платежу як стимулу до зниження рівня забруднення довкілля (за період з 1995 р. індекс інфляції в Україні, за даними Державного комітету статистики, зріс у 2,2 раза). Отже, ставки платежів за забруднення є дуже низькими і не можуть заохочувати підприємства до інвестування екологічно безпечних інновацій, тому підприємствам вигідніше сплачувати їх. При цьому на практиці коштів вноситься менше, ніж планувалося через те, що багато підприємств не можуть дозволити собі сплачувати податки.

Система оподаткування стосовно використання природних ресурсів і забруднення довкілля видається дуже обтяжною для тих підприємств, які перевищують дозволені ліміти викидів, що зумовлюється наступними причинами:

- ставки оподаткування викидів, які перевищують встановлені нормативи, в п'ять разів вищі, ніж ставки оподаткування викидів, які не перевищують такі нормативи;

- в системі бухгалтерського обліку витрати на забруднення довкілля, які не перевищують встановлені нормативи, вважаються виробничими витратами (тобто відносяться на собівартість продукції), в той час як витрати на забруднення, які перевищують встановлені нормативи, покриваються за рахунок прибутку підприємств.

За останні п'ять років питома вага підприємств, які перевищують нормативи принаймні по одному параметру (середовищу), в загальній кількості підприємств зросла з 10% в 1996 р. до 30% в 2000 р. [10, с. 40]. Наявність значної кількості підприємств, які перевищують нормативи забруднення, та різні рівні сплати платежів підтверджують існування проблеми неефективності системи примусового стягнення платежів за забруднення довкілля.

Слід зауважити, що з 1999 р. примусове стягнення екоплатежів посилилося після того, як функцію їх зборів було передано від місцевих органів Міністерства екології та природних ресурсів України до Податкової адміністрації. Якщо у 1997 – 1999 рр., за даними Державного комітету статистики України, загалом по країні підприємства сплачували лише 20 – 30 % пред'явлених екологічних зборів, то у 2000 р. – 36 %, а в 2001 р. – 64 %. До речі, фахівці з Держкомстату впевнені в існуванні лінійної залежності між обсягами сплачених екоплатежів та “рівнем підвищення ефективності впровадження економічного механізму природокористування”. Крім того, на їх думку, яка видається щонайменше помилковою з огляду на вітчизняну практику фінансування природоохоронних заходів, “щорічне підвищення частки сплати екологічних зборів створює сприятливі умови для здійснення екологічної політики щодо збереження та відновлення ресурсів навколишнього природного середовища” [21, с. 317].

Існує також думка, що плата за забруднення – це по суті вимагання грошей з підприємств, причому вони повинні платити двічі: і за саме забруднення, й за те, щоб знизити або попередити його. Через це видатки на охорону навколишнього середовища виявляються подвійними. При цьому, “у гонитві за отриманням якомога більших коштів в оплату за забруднення, природоохоронні органи недостатньої уваги надають заходам щодо недопущення забруднень” [36, с. 89].

Викладене, безумовно, заслуговує на увагу, враховуючи необхідність підвищення еколого-економічної ефективності плати за забруднення, і перегукується з висновком, зробленим фахівцями Світового банку: “Інформація про навколишнє середовище збирається скоріше для цілей оподаткування з метою збільшення державних надходжень, ніж для збору даних про стан довкілля” [10, с. 10].

Аналогічна ситуація також із штрафами за екологічні порушення. Оскільки в Україні більшість штрафів за екопорушення встановлюються в абсолютних показниках або ґрунтуються на розрахунку неоподаткованого мінімуму доходів населення, остільки існуюча система штрафів взагалі не виконує своєї екологічно позитивної регулятивної функції. А за висновком експертів Світового банку, “штрафи за забруднення навколишнього середовища розглядаються частіше як джерела доходу, а не як засоби для боротьби із забрудненням довкілля” [37, с. XVIII].

Серйозною проблемою сьогодення, яка потребує негайного вирішення, є практика фінансування екологічних програм та природоохоронних заходів. Ця проблема двостороння. З одного боку, вона виявляється як проблема *стану та обсягів фінансування* заходів у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки. З другого боку, – як проблема функціонування *механізму фінансування* природоохоронних заходів. Розглянемо докладніше деякі аспекти цієї проблеми.

Перший. Статистичні дані красномовно свідчать, що протягом 90-х років державні витрати на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів постійно скорочувались, тоді як надходження від природокористування становлять майже незмінну частку доходів бюджету. Зокрема, в бюджеті 1997 року видатки на природоохоронні цілі склали 0,2% до всіх видатків, тоді як кошти за природокористування сформували 12 % його доходної частини. В 1998 – 1999 рр. відбулось подальше скорочення державних витрат на охорону природного середовища та раціональне використання природних ресурсів – у порівнянні з відповідною бюджетною статтею 1997 року вони зменшились до 0,18% усіх видатків, передбачених бюджетом [38, с. 40].

За розрахунками, на охорону навколишнього природного середовища та ядерну безпеку, попередження та ліквідацію надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха спрямовується 11 – 19 % від платежів за використання природних ресурсів і збору за забруднення довкілля [39, с. 14]. При цьому фактичні обсяги фінансування значно нижчі за обсяги, які передбачаються у державному бюджеті. Таким чином, з року в рік видатки по розділу державного бюджету “Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека” значно менші від надходжень до бюджету за природокористування. За висновком фахівців Світового банку, в Україні “витрати на охорону довкілля простують шляхом понижуючої тенденції” [10, с. 54], а за даними Міністерства екології та природних ресурсів в Україні, загальні витрати на охорону навколишнього природного середовища в останні роки зменшились з 21,6 грн. до 18,6 грн. на 1000 грн. ВВП [16, с. 32].

Другий. Звичною є й та практика, коли фактичні обсяги фінансування значно нижчі за обсяги, які передбачаються у державному бюджеті. Однієї з причин низького рівня фінансування видатків з розділу 20 “Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека” Державного бюджету України є те, що видатки на збереження довкілля не відносяться до захищених статей, які визначаються законом України про Державний бюджет України. Інша причина такої ситуації з фінансуванням природоохоронної діяльності полягає в тому, що дотепер чинним законодавством не встановлено механізм акумулювання та цільового використання коштів за спеціальне використання природних ресурсів. Так, за даними Міністерства економіки України, в 2000 р. сума видатків на природоохоронні цілі складала тільки 25 – 35 % від обсягу лише одного компонента екологічної складової бюджетних надходжень – зборів за

спеціальне використання природних ресурсів [40, с. 1].

Бюджетним кодексом України встановлено, що податки, збори та інші податкові платежі зараховуються до бюджетів повністю. Це призводить до того, що з року в рік надходження зборів за спеціальне використання природних ресурсів, наприклад, спрямовуються до бюджету не цільовим призначенням на природоохоронні заходи, як це визначено у статті 46 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, а “розчиняються” у його доходній частині.

А це – великі кошти, які конче необхідні для екологоорієнтованої розбудови національного господарства і яких так не вистачає на всіх рівнях господарювання для проведення природоохоронних заходів (лише на протязі 2001 р. підприємствам, організаціям, установам країни за забруднення довкілля і порушення природоохоронного законодавства пред’явлено екологічних зборів на загальну суму 239,1 млн.грн.) [17, с. 551].

Третій. Ті кошти, які виділяються з бюджету на природоохоронні цілі, не дають можливості у повному обсязі виконувати екологічні проекти. Причому більша частина державних витрат здійснюється скоріше для послаблення забруднення, ніж для охорони природних ресурсів. До того ж ці кошти використовуються не ефективно або не за призначенням. За приклад досить навести результати перевірки Рахунковою палатою діяльності Міністерства екології та природних ресурсів України у 2000 р., згідно з якими це міністерство тоді неефективно використало 14,5 млн. грн., не за цільовим призначенням – 0,1 млн. грн. і навіть незаконно – 3,5 млн. грн. Така ситуація негативно впливає на стан фінансування природоохоронних заходів і кінцеву їх мету – поліпшення якості довкілля.

При цьому наявність коштів на охорону довкілля завжди знаходиться під знаком питання. За даними Міністерства екології та

природних ресурсів України, жодна з загальнодержавних екологічних програм не фінансується у повному обсязі. На їх впровадження, наприклад, у 2001 р. профінансовано лише 2,6 % від запланованого обсягу коштів. Фахівці цього міністерства дійшли висновку: “щорічне невиконання програм і заходів, затверджених або схвалених Кабінетом Міністрів України, з боку центральних органів виконавчої влади, обласних і місцевих адміністрацій стало звичною нормою” [17, с. 18, 19]. Ситуація ускладнюється ще й тим, що більшість відомств не вважають пріоритетними проблеми збереження довкілля.

Четвертий. Не сприяє ефективній діяльності в галузі охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання та відтворення природних ресурсів існуючий порядок функціонування системи бюджетних Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища.

Слід зазначити, що консолідація екологічних фондів у бюджет у 1998 році була зумовлена необхідністю посилення контролю за використанням до тієї пори позабюджетних коштів, призначених на природоохоронні цілі. Примітно, що такий захід в практичній площині не дав очікуваних результатів, а, навпаки, сприяв посиленню фіскальної спрямованості механізму фінансування природокористування та природоохоронної діяльності.

Більше того. Аналіз за попередні роки показує, що невикористані кошти цих фондів в усіх рівнів у кінці року перераховуються в загальні доходи відповідних бюджетів і значна їх частина використовується не за цільовим призначенням. У такий спосіб виявляється ще одно джерело фінансування загальнодержавних потреб. Взагалі складається враження, що держава переважно декларативно вирішує проблеми збереження довкілля і виступає таким суб'єктом природокористування, котрому насправді вигідне заподіяння екологічної шкоди, компенсація

за яку у вигляді зборів і штрафів утворює рахунки державних (бюджетних) фондів охорони природи. За висновком фахівців Міністерства екології та природних ресурсів України, “нецільове використання коштів, отриманих від зборів за спеціальне використання ресурсів, дискредитує головну мету справляння цих зборів і зводить нанівець дії основних важелів економічного механізму природокористування” [17, с. 20].

П'ятий. Нинішня практика фінансування заходів щодо охорони та відтворення довкілля свідчить: реалізація природоохоронних програм та проектів як у центрі, так і на місцях здійснюється за залишковим й частковим принципами фінансування і виключно на дотаційній основі. Так, обласні бюджети, як правило, є на 50 – 60 % дотаційними [27, с. 23]. Вирішення зазначеної проблеми є надто нагальною справою, адже, за визнанням Міністерства екології та природних ресурсів України, саме залишковий принцип фінансування поряд з фінансовою експлуатацією природних ресурсів і порушенням вимог законодавства утворюють головні причини щорічного невиконання екологічних програм і природоохоронних заходів [17, с.20]. На думку фахівців, “держава не може фінансувати екологічні програми за залишковим принципом, оскільки в умовах обмежених бюджетних ресурсів це означає повну відсутність фінансування” [41, с. 35].

Однією з вагомих причин, які гальмують вирішення природоохоронних проблем, є несформованість механізму фінансування з бюджетів місцевого рівня по розділу “Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека”. Оскільки Міністерством фінансів України дотепер не встановлені нормативи відрахувань від загальнодержавних податків і зборів на охорону навколишнього природного середовища до місцевих бюджетів, то досі

у складі місцевих бюджетів відсутні екологічні розділи. Внаслідок цього обсяги реалізації заходів щодо охорони та відтворення природних ресурсів не адекватні ступеню їх використання, а іноді – й виснаження. Тобто, необхідно терміново визначити і законодавчо закріпити відсоток відрахувань до місцевих бюджетів від надходжень платежів за використання природних ресурсів, що має спрямовуватись на їх охорону та відтворення.

Шостий. Економічний механізм екологічного регулювання не забезпечує і ефективного використання цільових фондів, які резервуються для нагальних заходів, пов'язаних з ліквідацією наслідків забруднення довкілля. Відшкодування знаходиться на досить низькому рівні, а винуватці екологічних аварій практично ніякої відповідальності за заподіяні збитки не несуть, що зумовлює надмірне навантаження на навколишнє природне середовище. Тому закономірно, що у 2000 р. ситуація з відшкодуванням збитків від екологічних аварій ще погіршилась. Примітно, що частка витрат на ці відшкодування лягає на видаткову частину Зведеного бюджету України і через те не викликає зацікавленості фінансових структур у природоохоронній діяльності.

Отже, реалії вітчизняного екологічного управління свідчать, що економічні інструменти по суті виконують роль фіскальних платежів, а функціонування існуючих еколого-економічних регуляторів виступає засобом нагромадження фінансових ресурсів у владних структурах. Цей висновок відбиває ситуацію, що склалася на всіх рівнях господарювання.

Водночас через непослідовність, внутрішню суперечливість, фактичну невідповідність законодавчим нормам існуючий механізм фінансування природоохоронних заходів в Україні спрацьовує у такий

спосіб, коли національним товаровиробникам вигідніше здійснювати різні фіскальні екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи чи ініціювати впровадження екологобезпечних методів господарювання. Тобто, цей механізм фактично спрацьовує у напрямку “антистимулювання” зміни традиційної неекологічної економічної поведінки суб’єктів господарювання, розгортання процесів раціоналізації природокористування.

Тим самим виявляється і неконструктивність економічного інструментарію існуючого механізму, який не здатний заохотити суб’єктів господарювання на досягнення екологічних цілей і створити сприятливі фінансові умови для впровадження природоохоронних заходів. Зрозуміло, що нинішній фінансовий механізм природокористування та природоохоронної діяльності не спроможний спонукати прогресивні екологозорієнтовані структурні зрушення як у техніко-технологічній базі суспільного виробництва, так і у національному господарстві.

Таким чином, якщо оцінювати ефективність існуючої системи економічних інструментів природокористування *за критерієм наповнення державного бюджету (критерієм доходності)*, то слід підкреслити її безумовну результативність як дієвого засобу досягнення національно значної цілі – задоволення фінансових потреб держави. Але якщо оцінювати ефективність існуючого економічного механізму природокористування *за критеріями екологічної доцільності й поліпшення якості довкілля*, то слід підкреслити його нерезультативність щодо розв’язання проблеми збереження навколишнього природного середовища та неспроможність забезпечити екологічно сприятливі умови господарювання.

Оскільки, як справедливо наголошено у науковій літературі,

“економічні ланки у системі управління все ще залишаються другорядними підрозділами, набір залучених економічних інструментів – надто вузьким, надійність і сталість джерел фінансування (не кажучи вже про їх достатність) – незабезпеченими” [9, с. 69], остільки синергичний ефект дії підойм економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності спричиняє його неефективність й невідповідність як регулятора екологічної поведінки суб’єктів господарювання. Будучи нездатним попередити нагромадження і загострення еколого-економічних суперечностей, такий механізм провокує подальший розвиток екологічно невваженої антропотехногенної діяльності, руйнацію матеріальної основи суспільного виробництва – його природно-ресурсної бази, а відтак становить реальну загрозу національним інтересам.

Але чим активнішим є суспільне безоглядне споживання природних благ, тим гостріша зворотна реакція довкілля. У такий спосіб діє своєрідний “екологічний бумеранг”, який завдає великої шкоди. За даними Міністерства екології та природних ресурсів України, середньорічні втрати ВВП внаслідок погіршення стану довкілля становлять 10 – 15 %, а за оцінками Міжнародного інституту менеджменту навколишнього середовища (Швейцарія), рівень екологічного збитку в Україні складає не менше, ніж 15 – 20 % ВНП, і є одним з найвищих у світі. Згідно з іншими укрупненими розрахунками шкода національному господарству від забруднення довкілля досягає майже половини національного доходу [42, с. 453; 43, с. 6; 44, с. 92]. Без сумніву, певний “внесок” у наведені цифри екологічних збитків зроблено і діянням економічного механізму екологічного регулювання, неадекватного еколого-економічним потребам функціонування народного господарства. Отже, через відсутність нині моделі якісного,

ефективного економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності завдаються збитки суспільному виробництву, гальмуються процеси переходу до сталого екологізрівноваженого розвитку економіки країни.

РОЗДІЛ 3. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ РЕГУЛЯТОРІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

3.1. Рекомендації щодо модернізації існуючих економічних інструментів екологічного управління

Утвердження економічних (ринкових) підходів до управління природокористуванням у нашій державі означає наукову розробку і практичне впровадження надійних економіко-правових механізмів оздоровлення природного середовища на всіх рівнях господарювання. Причому впровадження економічного механізму регулювання природокористування повинне здійснюватися шляхом не адміністративного тиску, а так би мовити, економічного диктату, тобто створенням таких умов для виробничої діяльності, за яких господарюючим суб'єктам було б вигідним досягнення екологічних цілей. При цьому утвердження економічних підходів до управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища зовсім не означає відмову від адміністративно-правових методів управління, а активно поєднується з ними.

З огляду на еколого-економічну ситуацію в Україні, досвід організації природоохоронної діяльності та обставини господарювання, що складаються під час переходу до ринку, пріоритетним напрямом формування дійової екологічної політики слід вважати фінансово-економічне заохочення господарюючих суб'єктів, які прагнуть знизити обсяги шкідливих викидів і відходів виробництва. *Стрижнем екологічної політики України має бути стимулювання природоохоронної діяльності, яке ґрунтується на вже існуючій методологічній базі, апробованій вітчизняною практикою, а також*

враховус очевидні досягнення в галузі розв'язання екологічних проблем. Нагромаджені в інших країнах.

До основних напрямів удосконалення економічного механізму екологічного управління належить модернізація існуючих регуляторів, здійснювана одночасно з розробкою і впровадженням у практику нових ринкових інструментів. З досвіду інших країн знаємо, що своєю дієвістю система екологічного менеджменту зобов'язана, насамперед, ефективності економічного механізму природокористування, який базується на збалансованому поєднанні регуляторів примусово-обмежувального характеру з регуляторами стимулюючо-компенсаційного характеру, — тобто саме в такий спосіб можна забезпечити більш сприятливі умови для природо- і ресурсозбереження, а також для застосування екологічно безпечних технологій та методів господарювання.

Отже, щодо заходів реформування власне економічного механізму екологічного управління в Україні, то доцільно, на наш погляд, провести необхідні зміни в методологічній базі вже існуючих економічних інструментів (зборих/платах за забруднення, екологічному податку, екологічних фондах, штрафних санкціях), а також запровадити нові, більш ефективні регулятори природокористування — такі, як: різні види податкових пільг, пільгових позик, пільгового кредиту, гнучкі екологічні податки на продукт, матеріальне заохочення екологізації виробничої діяльності, диференціацію ціноутворення згідно з екологічним критерієм.

Розглянемо докладніше ті заходи, які необхідні для підвищення стимулюючої функції економічного механізму екологічного регулювання.

Що стосується *збору (плати) за забруднення природного середовища*, то слід визначити наступне.

Доцільно, по-перше, зменшити перелік шкідливих речовин, викид яких підлягає оплаті, з метою забезпечення більш прийнятних практичних умов її виконання. Водночас повинні зрости розміри нормативів збору за меншу кількість забруднювачів, але, насамперед, тих речовин, які є особливо шкідливими або для зниження викидів яких є технологічні та технічні передумови. При цьому чіткій оцінці підлягають ставки збору за забруднення, диференційовані щодо токсичності забруднюючих речовин або їх потенціальної екологічної небезпеки. В окремих випадках для дуже шкідливих речовин, коли технічні засоби не дозволяють здійснювати контроль, слід застосовувати адміністративні методи — вводити заборону на викиди, а також норми ГДВ і ГДК¹.

По-друге, ефективність збору за забруднення залежить не стільки від рівня її диференціації, скільки від вірогідності її початкового розміру. Як відомо, нормативи збору за забруднення природного середовища було розроблено емпірично, на підставі аналізу економічної шкоди, і введено в дію в 1992 р. Еколого-економічні умови, що склалися сьогодні в Україні, вимагають зміни обґрунтування реальних розмірів збору за забруднення, тобто:

1. Треба відмовитися від прийнятого нині розрахункового методу лінійної залежності величини плати за забруднення від обсягу викидів і розміру прибутку підприємства-природокористувача. У господарській практиці зустрічаються випадки, коли відношення величини обов'язкової плати за забруднення до величини прибутку підприємства-природокористувача перевищує 100%, а іноді — навіть 500%. Зрозуміло, що стягнення плати за забруднення не буде ні відчутним, ні економічно вигідним для таких підприємств, оскільки врешті-решт

¹ ГДВ – гранично допустимі викиди, ГДК – гранично допустима концентрація шкідливих речовин.

навіть скорочення викидів не приведе до зменшення суми відрахувань за забруднення.

Натомість необхідно науково розробити і закласти в основу розрахунків саме залежності величини плати за забруднення від величини загальних витрат підприємств-природокористувачів на скорочення забруднення. До речі, досвід інших країн показує, що ефективність плати за забруднення і екологічного податку залежить від середніх граничних витрат товаровиробників на зменшення забруднення. Там, де плата за забруднення і екологічний податок як економічні регулятори не "спрацювали", основну роль відіграла неможливість встановити платежі та податки вищими від верхніх граничних витрат на зменшення забруднення. Якщо нарахування не перевищуватимуть цих витрат, то не існуватиме стимулу до здійснення заходів, спрямованих на скорочення забруднення та запобігання платі. Навпаки: вплив платежів на забруднення, розрахованих у прогресивний спосіб, тобто їх "прямий" еколого-економічний ефект, буде істотним (як, наприклад, свідчить досвід Швеції при скороченні викидів окислів сірки та азоту, споживанні дизельного палива, а також етилованого і неетилованого пального).

2. Слід відмовитися від існуючого методу розрахунку збору за забруднення (відповідно, і екологічного податку), за яким ці кошти відносяться на собівартість продукції, включаються до її ціни і фактично повертаються на підприємство від споживача його продукції. Сьогодні лише при розрахунку збору за надлімітне забруднення кошти стягуються з прибутку. Доцільно встановити порядок відрахування збору за лімітне і надлімітне забруднення саме з прибутку, який залишається у розпорядженні природокористувача. При цьому обов'язковою має бути постійна індексація: а) збору за надмірне забруднення згідно нормативів збору і досягнутою зміною (скорочення

або збільшення) викидів шкідливих речовин. Коригування розмірів збору за забруднення можна досягти завдяки використанню нового індексу зміни економічної шкоди, який комплексно враховує такі чинники, як: завдання шкоди; витрати на зменшення забруднення; економічні характеристики підприємств-забруднювачів; б) розмірів збору на забруднення природного середовища і суми зборів, стягуваних до екологічних фондів у зв'язку з інфляцією. Індексація базових нормативів плати відповідно до темпів зростання цін дозволить встановлювати реальні розміри платежів, оскільки відсутність нині в обліковій практиці індексації платежів за забруднення довілля є одним з чинників скорочення абсолютних розмірів загальних внесків за природокористування до прибуткової частини бюджету [10, с. 45].

До речі, українськими вченими було розроблено і експериментально перевірено систему інформаційного забезпечення індексації вартісних показників економічних збитків, а також досить гнучку й універсальну систему коригування оцінок економічних збитків (на різних територіальних рівнях), що є особливо цінним в умовах нестабільної економіки. Завдяки впровадженню індексації зміни економічних збитків від забруднювання навколишнього середовища можна було б мати реальнішу оцінку нормативів зборів, а також розмірів суми платежів та екологічних фондів, які формуються на їх основі.

Аналізуючи динаміку розмірів індексів економічних збитків протягом кількох періодів, можна проводити прогностичні експертні оцінки не тільки цих сум, але й обсягів коштів, необхідних для виконання природоохоронних заходів. У свою чергу, такі прогностичні оцінки дають можливість здійснювати імітаційне планування довгострокових природоохоронних програм незалежно від інфляційних процесів. З огляду на це, вважається доцільним використання так

званого "індексу коригування еколого-економічних показників", завдяки якому можна спрогнозувати оцінки зміни еколого-економічних показників. Цей індекс розраховується на підставі прогнозних оцінок індексу інфляції курсу гривні та середнього співвідношення між ним та індексом зміни економічних збитків. Економічне значення індексу коригування еколого-економічних показників полягає також у тому, що завдяки йому можна напрацювати механізм прогнозування динаміки еколого-економічних показників господарювання в наших складних умовах, отже, стане реальністю прогресивний розвиток системи фінансово-кредитних відносин у галузі природокористування (докладніше див.: [9; 45]).

По-третє, доцільно розробити, законодавчо закріпити і впровадити систему заліку в рахунок зборів (платежів) за забруднення тих коштів, які підприємство-природокористувач витратило на виконання природоохоронних заходів. У Росії, наприклад, така система заліку успішно практикується ще з 1993 р. У рахунок виплат за забруднення підприємству зараховується освоєні ним інвестиції: в будівництво пилогазовловлювачів, очисних споруд і мережі каналізації, а також систем зворотного водопостачання; в біотехнічні заходи з меліорації природних водоймищ; у ліквідацію осередків забруднення підземних вод; у протиерозійні та протизсувні заходи; в науково-дослідні роботи в галузі охорони природи. Причому витрати природокористувачів на заходи, які реалізують основні позиції міжнародних угод щодо охорони природи, підлягають заліку в рахунок платежів за забруднення в першу чергу. Важливо, що юридично визначеною основою для фінансової відповідальності підприємств за надходження платежів, а також для їх заліку, є угода між ними як природокористувачами і державними органами екологічного регулювання.

Слід зазначити, що зародки такої системи заліку спостерігаються у ході поточного експерименту на підприємствах вугільної і металургійної галузі Донецького регіону, однак вітчизняна система відрізняється від російської. З підприємств стягуються платежі за забруднення, 70% яких повинні спрямовуватись на покращення якості довкілля завдяки інвестуванню коштів у більш екологічне технологічне обладнання. Однак, за попередніми результатами, ефективно ця схема не спрацювала – більшість коштів було використано не на природоохоронні цілі, а на інші [10, с. 78].

Побічна система заліку є прогресивною, оскільки виконує роль дієвого економічного стимулятора впровадження природозберігаючих заходів. Прийняття в Україні системи заліку в рахунок зборів за забруднення коштів, витрачених на екологічні цілі, стало б першим практичним кроком на шляху створення вітчизняної системи податково-кредитних пільг. Адже, по суті, частина зборів за забруднення трансформується у джерело інвестицій природоохоронного призначення і залишається на підприємстві у вигляді інвестиційного податкового кредиту. Взагалі ефективність системи відрахування платежів за забруднення природного середовища значно підвищилася б із зростанням фінансової самостійності та економічної відповідальності господарюючих суб'єктів.

По-четверте. Чітко визначити (у законодавчому порядку) частку платежів за користування кожним видом природних ресурсів, яка матиме природоохоронне спрямування та надходитиме у відповідні місцеві та державні бюджети (докладніше див.: [29]).

Що стосується *екологічного податку*, то слід відзначити наступне. По-перше, доцільно змінити порядок стягнення екологічного податку, а саме: а) нараховувати суму податку не з собівартості екологічно деструктивної продукції (тобто не включати її до ціни і не

перекладати на споживача), а з прибутку товаровиробника і в такий спосіб економічно стимулювати його до екологічно конструктивних змін у технології виробництва, а відтак — і до скорочення забруднення навколишнього середовища: б) закласти в основу розрахунків екологічного податку принцип залежності від середніх граничних витрат товаровиробників на зменшення забруднення (див. наведені вище рекомендації щодо зміни обґрунтування розмірів зборів плати за забруднення); в) запровадити коефіцієнти коригування суми екологічного податку залежно від зростання або зниження концентрації токсичних речовин в оподатковуваній продукції, тобто встановити прогресивне або регресивне екологічне оподаткування. Завдяки запропонованим заходам можна очікувати підвищення ефективності цього інструмента як стимулятора обмеження виробництва і споживання безпосередньо екологічно небезпечної або ресурсомісткої продукції.

По-друге, зважаючи на незадовільний фінансовий стан екологічного регулювання в Україні та хронічну нестачу державних інвестицій, доцільно було б законодавчо визначити й змінити адресність надходження екологічного податку, тобто направляти ці кошти не до бюджету, як це прийнято в інших країнах з перехідною економікою. А поки — при стягненні екологічного податку до бюджету та існуючій системі розподілу державних коштів — екологічний податок в Україні має яскраво виражений фіскальний характер і спрямований головним чином на поповнення бюджетних коштів, по суті, за рахунок експлуатації та забруднення природного середовища. Така ситуація аж ніяк не може бути задовільною, адже бюджетні доходи від природокористування широко використовуються для виправлення інших перекосів в економіці і тільки за залишковим принципом — на природоохоронні цілі.

Звідси зрозумілою є необхідність одночасної зміни й адресності зворотного фінансування зібраних коштів — саме товаровиробникам-забруднювачам для підтримки конкретних екологічних програм (таких, що сприятимуть зменшенню вмісту токсичних речовин в екологічно "брудній" продукції, за яку товаровиробник і мусив платити екологічний податок). Пропонована цільова спрямованість зворотного надходження коштів від екологічного податку через фонди охорони природи дозволяє також нагромаджувати потрібні фінансові ресурси на місцевому рівні та інвестувати доход від екологічного податку в субсидування чи кредитування природоохоронних заходів безпосередньо для підприємств-товаровиробників тієї самої галузі. Таким чином відбувається подальша цільова адресна фінансова підтримка конкретної екологічної програми скорочення забруднення саме тими видами продукту, з яких стягується податок.

Завдяки запропонованому механізму перерозподілу коштів від екологічного податку утворюються фінансові потоки так званих "повторних інвестицій доходів", які в інших країнах уже встигли довести свій еколого-економічний ефект і розсіяти підозри, що, буцімто, цей екологічний податок — просто ще один із способів збільшення обсягів платежів до бюджету. З огляду на це, важливість впровадження подібного – зворотноадресного – механізму екологічного оподаткування в Україні є очевидною.

Стосовно *екологічних фондів* зазначимо наступне.

Дієвість функціонування екологічних фондів може підвищуватися в наступний спосіб.

По-перше. При встановленні відррахувань до екологічних фондів або частини їх коштів, яку планується витратити на природоохоронні програми, доцільно спиратися на еколого-економічні показники господарської діяльності природокористувачів, скориговані за

допомогою індексів зміни економічної шкоди від забруднення природного середовища, про що вже говорилося.

По-друге. Доречно запровадити системи заліку в рахунок платежів за забруднення коштів, витрачених товаровиробниками на природоохоронні заходи, враховуючи при цьому не тільки власні кошти підприємств, але й адресні кошти, надані на екологозберігаючі цілі з фондів охорони природи. В такий спосіб формувалась би база для подальшого розвитку кредитно-фінансових відносин і матеріальної заінтересованості природокористувачів у проведенні цих заходів.

По-третє. За нинішніх економічних умов завдяки запровадженню елементів кредитування посилилось би значення екологічних фондів як джерела нагромадження і використання коштів на природоохоронні потреби саме на підприємствах. Можливість надання кредиту підприємствам-забруднювачам в наших складних економічних умовах є дуже важливим елементом фінансової підтримки і самого товаровиробника, і проведення природоохоронних заходів. Так, для підприємств, які істотно впливають на природне середовище і при цьому не мають коштів для забезпечення екологічних заходів, доцільно весь обсяг обов'язкових виплат за забруднення надавати в кредит.

Крім того, пропонується такий фінансовий механізм функціонування екологічних фондів у їх видатковій статті:

1. Частину коштів фонду доцільно направляти на виконання регіональних заходів, які запобігають негативному впливові на природу або компенсують його наслідки. Вільна їх частина повинна надаватися підприємствам у кредит під виконання природоохоронних заходів. При цьому в кредитній угоді необхідно виставити умову — виконання заходів виробничо-екологічного напрямку, що знижують рівень негативного впливу безпосередньо на підприємство, або виконання інших природоохоронних заходів регіонального значення.

2. Кредит може надаватися підприємству на пільгових умовах, а саме: якщо за період кредитування (рік) підприємство знижує або (як мінімум) стабілізує надходження шкідливих речовин до навколишнього середовища, то відраховані йому в кредит кошти вважаються використаними згідно з призначенням і до фонду не повертаються. Інакше кажучи, умовою погашення кредиту має стати виконання кредитної угоди. Але якщо пільгову умову не виконано, то після закінчення строку кредитування суму кредиту в повному обсязі слід повернути до екологічного фонду.

3. Коли винуватцями збільшення викидів забруднюючих речовин на даному підприємстві є постачальники неякісної сировини або інші підприємства, що беруть участь у технологічному циклі, тоді висовуються економічні претензії. Задовольняються вони компенсацією тієї частини платежів даного підприємства, яка була спричинена з вини інших підприємств.

Є яскраві та повчальні приклади розвинутої форми функціонування фінансово-кредитних потоків видаткової частини позабюджетних екологічних фондів у країнах Центральної та Східної Європи. В Угорщині, наприклад, згідно з правилами позабюджетного Центрального фонду охорони навколишнього середовища, частину його доходу можна використати для фінансування суспільних завдань у сфері охорони природи, але, щонайменше, 75% його надходжень мають бути використані на надання субсидій природоохоронним проектам. При цьому субсидії можуть надаватися для фінансування як капіталовкладень, так і поточних витрат. Виплати здійснюються у формах: гранту (дотації); позички на пільгових умовах; позички, за яку частину процента буде сплачено фондом (так звані позички з субсидованими процентами); надання фондом гарантій для інших позичок, взятих підприємствами на природоохоронні цілі [46, с. 29 –

Отже, з огляду на досвід країн з перехідною економікою, у справі вдосконалення функціональних вітчизняних фондів охорони природи є багато потенціальних можливостей щодо запровадження необхідних фінансових стимулів до активної природозберігаючої діяльності безпосередньо господарюючими суб'єктами. В Росії, до речі, нині формуються нові підходи до фінансування екологічних заходів за рахунок коштів фондів, а саме: перехід від грантів до кредитів, в тому числі безпроцентних; швидка окупність малозатратних інвестиційних програм; участь фондів охорони природи в пошуках джерел сумісного фінансування в пайовому фінансуванні природоохоронних проектів; використання коштів екологічних фондів як засіб часткового забезпечення кредитів та ін. Такий досвід, безперечно, треба обов'язково враховувати.

По-четверте. Недостатньо відпрацьовано на сьогоднішній час в Україні питання про створення екологічних фондів на підприємствах-природокористувачах. По суті, всі природоохоронні кошти проходять через систему вертикального управління і лише потім повертаються до підприємств, що значно зменшує можливість маневрування цими фінансами. Було б доцільним створювати на підприємствах екологічні фонди, що були б достатніми для проведення природоохоронних заходів, стимулювали б розвиток екологічного підприємництва. Зрозуміло, що в умовах сьогоднішнього надзвичайно важкого стану більшості підприємств-природокористувачів такі кошти знайти не легко, але, враховуючи перспективу впровадження ринкових методів господарювання і в державному секторі, ці заходи просто необхідні. Джерелами екологічних фондів могли б стати:

— частина платежів підприємств за спеціальне використання природних ресурсів, погіршення їх якості, перевищення лімітів

забруднень, у тих випадках, коли підприємство проводить конкретні природоохоронні заходи за рахунок власних коштів самостійно, або користуючись послугами природоохоронного підприємства;

– амортизаційні відрахування по природоохоронним об'єктам та спорудам;

– субсидії в регіональних та державних екологічних фондів, а також кредити екологічних банківських установ та страхових організацій;

– депозитні проценти, що можуть стримуватись при умові збереження коштів екологічних фондів в банківських та інших кредитних установах.

У залежності від форм власності підприємці можуть самостійно використовувати на природоохоронні цілі частину своїх доходів. Звичайно при цьому створення і використання екологічних фондів повинно контролюватись органами охорони природи, банківськими установами, податковою інспекцією. Уряд же повинен законодавчо забезпечити функціонування необхідних тут економічних стимулів, гарантуючи одночасно відповідний рівень контролю цих фінансових операцій.

По-п'яте. З огляду на те, що, з одного боку, затвердження кошторисів витрат з фондів охорони природи на місцевому рівні здійснюються без проведення відповідних експертиз з еколого-економічного ефекту і пріоритетності природоохоронних робіт; а з другого боку, відсутній законодавчо встановлений контроль фондотримачів за використанням коштів та відповідальність одержувача коштів за їх цільове використання, внаслідок чого існує можливість ці кошти витратити не за призначенням, — доцільно вжити ряд відповідно протидіючих організаційних заходів, а саме:

– законодавчо визначити цільове призначення коштів

екологічних фондів;

– напрацювати методику і нормативно запровадити практику обов'язкового проведення еколога-економічного обґрунтування (експертизи) природоохоронних заходів, що субсидуються за рахунок коштів екологічних фондів;

– обумовити економічні санкції при наданні коштів фондів охорони природи в разі їх використання не за призначенням;

– передбачити впровадження конкурсного методу для участі в одержанні пільгових кредитів /грантів/ за рахунок екологічних фондів;

– зобов'язати керуючі органи складати щорічний звіт про використання коштів з публікацією у засобах масової інформації.

Що стосується *штрафів за екологічні порушення*, то зауважимо наступне.

По-перше, необхідно змінити методику обчислення штрафів, а саме: показники штрафів за екопорушення доцільно встановити залежно від розмірів ставки плати за забруднення; економічних збитків від порушення; можливих витрат підприємства-порушника на природоохоронні заходи, невиконання яких призвело до екологічного порушення; вартості діяльності, спрямованої на розв'язання існуючої екологічної проблеми. Розраховані в такий спосіб штрафи спроможні виконати функцію запобіжного економічного регулятора природокористування.

Крім того, доцільно проводити щорічну індексацію суми штрафів для компенсації інфляційних змін, щоб уникнути девальвації цього екологічного регулятора. Адже за останні 5 років номінали штрафів за екопорушення не переглядались, внаслідок чого відбулося зниження їх реального виразу і, відповідно, еколога-економічної результативності їх дії.

По-друге. Потрібно змінити й абсолютні показники сум штрафів

за екопорушення. Вони мають бути настільки значними, аби виключити можливість одержання підприємствами природокористувачами вигоди від порушення встановлених норм забруднення. Водночас збільшення суми штрафів може сприяти підвищенню заінтересованості суб'єктів господарювання у зменшенні рівнів забруднення завдяки екологічному інвестуванню. У Польщі, наприклад, сума штрафів за викиди забруднюючих речовин до повітря в 10 разів перевищує суму плати за забруднення. Вітчизняні фахівці вважають прийнятним на сьогодні збільшення розмірів зборів за забруднення та штрафів у 2,5 рази [41, с. 37]. Загроза можливого серйозного штрафу за екопорушення теж посилює його функцію як запобіжного економічного регулятора природокористування.

По-третє, на думку українських економістів-екологів, яку ми поділяємо, серед першочергових заходів, потрібних для створення екологічно безпечних умов господарювання, чільне місце посідає “впровадження цільового використання бюджетних коштів від штрафів тільки на вирішення екологічних проблем” [41, с. 37].

Завершуючи розгляд заходів щодо поліпшення і вдосконалення вже існуючих економічних інструментів екологічного регулювання в Україні, важливо підкреслити, що більшість із запропонованих рекомендацій може запроваджуватися без будь-якого істотного підвищення державних витрат на процедури контролю у сфері природокористування.

3.2. Пропозиції щодо впровадження нових економічних регуляторів природокористування в Україні

Розглянемо зразки нових для вітчизняного природокористування економічних регуляторів екологічного управління і оздоровлення навколишнього середовища, які, на нашу думку, здатні створити мотиваційно-стимулюючу основу для активного впровадження екологоорієнтованих методів господарювання. При цьому треба зазначити, що складність утворення економічного механізму раціоналізації природокористування в Україні полягає ще й у відсутності соціально-економічних умов для впровадження класичних, відпрацьованих схем такого механізму, властивого іншим країнам. Тому для української економіки перехідного етапу необхідним хоча б спочатку є опрацювання механізму економічної адаптації природоохоронних цілей суспільства до його реальних можливостей, отже – вкрай потрібною є система якісно нових, гнучких економічних регуляторів оздоровлення природного середовища.

Таким чином, враховуючи зарубіжний досвід функціонування економічного механізму стимулювання природоохоронної діяльності та вітчизняні соціально-економічні умови природокористування, доцільно впровадити наступні економічні заходи та інструменти екологічного регулювання.

Різні види податкових пільг у межах податкової та кредитно-фінансової політики – для стимулювання інноваційної та інвестиційної активності товаровиробників щодо використання сучасних науково-технічних досягнень з метою реіндустріалізації старої, екологічно деструктивної, та утворення нової, ефективної природоохоронної та ресурсозберігаючої матеріальної бази виробництва.

Спонування економічного інтересу до екологоконструктивної

інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єктів господарювання активізується завдяки впровадженню: а) прямого методу стимулювання інноваційної природоохоронної діяльності (наприклад, за рахунок зменшення оподаткованого прибутку на суму, що є еквівалентною раніше визначеній частці від вартості придбаного екологічного устаткування); б) опосередкованого методу стимулювання за рахунок прискореної амортизації основних фондів.

Прямий метод стимулювання природоохоронної діяльності реалізується через систему пільгового екологічного оподаткування шляхом: зменшення бази або об'єкту оподаткування; запровадження знижених податкових ставок; зменшення нарахованих сум податків; звільнення від сплати податків окремих категорій платників; надання цільових податкових пільг, включаючи податкові кредити (докладніше див.: [47]).

Сутність опосередкованого методу стимулювання за рахунок прискореної амортизації основних фондів полягає у пільгових строках (термінах) їх амортизаційного списання, коли в перші роки експлуатації сума амортизації нараховується в більшому розмірі, ніж у наступні. Адже завищені амортизаційні відрахування скорочують розміри прибутку, що підлягає оподаткуванню, завдяки чому зростає саме чиста частка прибутку, створюючи ті сприятливі умови господарювання, за яких "гроші породжують гроші".

У цьому зв'язку є досить показовим досвід Японії, де широко застосовується пільговий режим прискореної амортизації для очисних споруд і екотехнологій. Там першого року дозволено списувати 50% їхньої вартості, а для малих і середніх підприємств — 30% в перші три роки експлуатації основних фондів природоохоронного призначення. Японська амортизаційна політика, яка є найбільш пільговою в порівнянні з іншими державами (Франція, Фінляндія), дозволяє

товаровиробникам швидко обертати інвестиційні ресурси, водночас заохочуючи їх слідкувати за науково-технічними прогресом.

В Україні ж непродуманість рішень уряду відносно амортизаційної політики держави зробили її, на думку вчених, згубною для науково-технічного розвитку підприємств [48, с. 36].

Не вдаючись до детального аналізу цієї проблеми, разом з тим доцільно відмітити хоча б деякі положення, які стосуються екологічного аспекту функціонування основних фондів.

По-перше, рекомендоване новою системою амортизації поширення методу зменшеного залишку як на діючі основні фонди, так і на ті, що вводяться, ставить у ще більш складні економічні умови підприємства, де зношування основних фондів велике. При такому підході не можна гарантувати і збереження якості довкілля, оскільки застарілі споруди, устаткування, передатні пристрої тощо самі функціонують як екологічно небезпечне, агресивне техногенне середовище. Враховуючи, що в ряді галузей зношуваність основних фондів становить 70—80% і більше, можна чекати певних негативних екологічних наслідків від застосування цієї нової системи амортизації.

В зв'язку з цим пропонуємо поновити чинність статті 2 Положення N 48 "Про порядок застосування норм прискореної амортизації" від 06.06.1994 р., згідно із яким дозвіл на застосування норм прискореної амортизації активної частини основних виробничих фондів (машин, устаткування, транспортних засобів) видається підприємствам на основні виробничі фонди, які використовуються для охорони навколишнього природного середовища, розширення експорту продукції (робіт, послуг), збільшення випуску нових прогресивних видів матеріалів, приладів і устаткування, товарів народного споживання і послуг для населення. Цю статтю в редакції "норми прискореної амортизації встановлюються для фондів групи I, які

використовуються для охорони навколишнього природного середовища, збільшення випуску нових прогресивних, екологічно чистих видів матеріалів, приладів і устаткування, товарів народного споживання, розширення експорту цієї продукції" пропонується ввести у Закон "Про оподаткування прибутку підприємств" підпунктом статті про норми амортизації (за проектом Податкового кодексу – ст. 2080).

В свою чергу, у такий спосіб буде реалізована чинність дуже важливої з огляду на проблеми гарантування екологічної безпеки статті 48а Закону "Про охорону навколишнього природного середовища".

По-друге, встановлена п'ятивідсоткова ставка норми амортизації по групах основних фондів створює небезпеку збереження умов функціонування природоохоронних споруд на фіксованому рівні, тим більше що вони не відносяться до активної частини основних фондів. Виходить, що технічне переозброєння середовищ захисного устаткування економічно не вигідно тому, що при терміні служби до 20 років воно не переносить повністю свою вартість на вартість готової продукції, а її недоамортизована частина змушена буде списуватись за рахунок прибутку підприємства. Очевидно, необхідне введення пільгової амортизаційної політики щодо визначених груп устаткування, особливо активної частини основних фондів, очисних споруд і природозберігаючих технологій.

На думку фахівців, доцільно навіть ввести групу 4 засобів праці, включивши до неї новопридбані прилади, устаткування і споруди, які призначені для проведення науково-дослідних робіт і заходів, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, передбачивши річні норми амортизації на рівні 50% і 100% [49, с. 35]. Це – серйозна екологічна та інноваційна проблема, юридичне розв'язання якої можливе завдяки реалізації вищенаведених пропозицій щодо зміни механізму нарахування амортизації основних фондів

природоохоронного призначення.

Наприкінці додамо: з огляду на високі вітчизняні ставки оподаткування доданої вартості та прибутку, доцільно запровадити ще й податкові знижки на прибуток у розмірі 30% від природозберігаючих витрат, проведених за рахунок прибутку, що залишається на підприємстві. Також бажаною, на наш погляд, є розробка механізму податкового доповнення, завдяки якому втрати бюджетних доходів повинні компенсуватися за рахунок надходжень від оподаткування екологічно небезпечної продукції або застосування екологічно небезпечних технологій.

До того ж доцільно запровадити наступні економічні заходи та інструменти екологічного регулювання:

1) *різні види пільгових позичок* — для підтримки природоохоронного інвестування основного капіталу товаровиробників. У переліку пільгових позичок на увагу вітчизняних органів екологічного управління заслуговують такі методи позитивної інвестиційної мотивації, як безпроцентні, низькопроцентні або з субсидованими процентами позички (наприклад, доцільно встановити 1–5% річних);

2) *різні види пільгового кредиту* – для фінансової підтримки господарюючих суб'єктів, які запроваджують ресурсозберігаючі та природоохоронні заходи, технологічні зміни, адекватні екологічним нормам, а особливо тих, які розробляють екологічно безпечну технологію. За оцінками фахівців, надання довгострокових кредитів з низькими відсотками підприємствам для закупки та впровадження екологічно чистого обладнання є найбільш дієвим серед механізмів, які стимулюють капіталовкладення на природоохоронні цілі [41, с. 38]. В Україні й досі здійснюються тільки перші кроки в такому напрямку.

Дуже перспективним є інвестиційний податковий кредит,

поширений у розвинутих країнах, використання якого (за досвідом США, Кореї, Тайваню, Японії, Нідерландів) сприяло збільшенню капіталовкладень у енергозберігаюче устаткування, природоохоронну техніку, нові технології [47, с. 15 – 16]. Думається, що в Україні цей інструментарій набув би початкового розвитку завдяки впровадженню такої економічної підйоми, як залік у рахунок платежів за забруднення суми коштів, витрачених підприємством на виконання природоохоронних заходів (див. також вищенаведені пропозиції щодо екологічних фондів);

3) *різні види гнучких екологічних податків на продукт* — як стимулятори обмеження виробництва і споживання екологічно небезпечної, ресурсомісткої продукції, а також продукції, що виготовляється з обмежених (рідкісних) природних ресурсів. Спочатку виступаючи для господарюючих суб'єктів певним фінансовим тягарем, у перспективі екологічний податок на продукт сприяє зростанню обсягів виробництва нової, екологічно чистої продукції, та зниженню витрат на контроль за забрудненням, зміцнюючи тим самим конкурентоспроможність і економічні позиції виробника.

Яскравим прикладом щодо цього може слугувати ефективний вплив екологічного податку на вміст свинцю та вуглецю в транспортному пальному, а також сірки в нафті, на шини, на пакувальні матеріали тощо в інших країнах. Характерно, що з часом, введення екологічного податку на екологічно небезпечну продукцію повністю витісняє її з ринку (як сталося, до речі, з виробництвом автомобілів з високою енергомісткістю двигуна в американській промисловості).

В Україні необхідно науково обґрунтувати і провести реформу ціноутворення з огляду на сучасну еколого-економічну ситуацію. Завдяки *диференціації цін на екологічно брудну й екологічно чисту продукцію* в інших країнах досягнуто позитивних результатів у

скороченні забруднення довкілля. За допомогою встановлення надбавок, доплат або, навпаки, знижок до цін, через цінове регулювання стимулюються виробництво і споживання екологічно чистої продукції, а також забезпечуються пільгові умови для неї на ринку. Справу реформування вітчизняного ціноутворення з урахуванням екологічного чинника треба розпочинати з приведення нормативних витрат на охорону природи у відповідність з цінами виробника, з урахування цих витрат при визначенні обґрунтованості підвищення цін на споживчі товари тощо. Доцільно встановити ринкові ціни на відходи виробництва.

Взагалі треба підкреслити особливу складність і, водночас, важливість розв'язання проблеми ціноутворення як напряду стимулювання виробництва екологічно безпечної продукції в Україні. І розпочинати потрібно з розв'язання проблеми обліку природоохоронних витрат на підприємстві — адже сьогодні екологічні витрати розподіляються разом з тими витратами, в яких вони приховані. Зокрема, більша їх частина включається до загальновиробничих і загальногосподарських витрат, тому і розподіляються вони згідно з середнім процентом до заробітної плати виробничого персоналу. Наведена база розподілу не має ніякого економічно обґрунтованого зв'язку з цими витратами, оскільки витрати на природоохоронні заходи залежать не від трудомісткості виробництва продукції, а від обсягу, токсичності і складності знешкодження відходів, які мають місце при виробництві даної продукції. Таким чином, існує необхідність вірогідного включення природоохоронної діяльності до системи бухгалтерського обліку, а тим самим — і відокремлення природоохоронних витрат у самостійну калькуляційну статтю.

Як бачимо, для здійснення позитивних змін в економічному

механізмі екологічного управління в Україні важливо розв'язати широке коло проблем — організаційних, облікових, статистичних, фінансових, юридичних, соціальних, політичних.

За приклад досить навести юридичні розбіжності, котрі існують, з одного боку, між статтями Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, Закону України “Про відходи”, Закону “Про природно-заповідний фонд України” і, з другого боку, спорідненими статтями законів України з питань оподаткування. Так, частіше статті законів з оподаткування або не підтверджують чинність статей законів України з питань природокористування, або суперечать – як ст. 8.2, ст. 8.6.1, ст. 8.6.2 Закону “Про оподаткування прибутку підприємств” – статті 48в) Закону “Про охорону навколишнього природного середовища”. Інколи, як виявилось, у законах з оподаткування навіть відсутні статті, що мусили б відповідати статтям законів з питань природокористування (докладніше див.: [47, с. 29 – 34]).

Суворо підпорядкованість статей законів України з питань природокористування спорідненим статтям законів з оподаткування, а також суперечливість, неузгодженість, неадекватність змісту цих споріднених статей різних законів призводить до фактичного зняття чинності важливих законодавчих положень про економічний механізм забезпечення стимулювання природоохоронних заходів, що надає їм декларативності. Звідси постає питання про розробку відповідних доповнень і коректив до проекту Податкового кодексу, інших нормативно-правових актів. *Завдання сучасного законодавства – створити такі правові рамки економічної свободи, в яких ефективність діяльності суб'єктів господарювання безпосередньо залежатиме від ступені її екологічності.*

Отже, з огляду на недовіру існуючих методів екологічного

управління в Україні, реалії та прогнозовані тенденції функціонування національного господарства в перехідний період, спираючись на перевагу “пізнього розвитку”, тобто маючи нагоду врахувати світовий досвід екологічного регулювання, необхідно в найкоротший термін запровадити таку систему економічних регуляторів природокористування, яка базується на комбінації інструментів, що, насамперед, *економічно заінтересовують і заохочують*, й, врешті-решт, *примушують* господарюючих суб’єктів до реалізації природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів. Саме така система регуляторів еколого-економічної поведінки суб’єктів господарювання – примусово-обмежувального та стимулюючо-компенсаційного характеру – є, на нашу думку, не тільки економічно вигідною і екологічно доцільною, тобто одночасно економічно і екологічно ефективною, а й адекватна завданню гармонізації та інтеграції економічної, екологічної і соціальної стратегій реформування суспільства, міжнародній ідеї сталого, збалансованого з можливостями природи, розвитку світової спільноти.

ВИСНОВКИ

Хоча стратегічне планування переходу до сталого розвитку в Україні ще не набуло формальних ознак системної політики, однак вже досить чітко уявляються обриси основних засад вітчизняної тактики досягнення цієї мети [50, с. 90 – 92]. Під “екологічним” кутом зору тактика переходу на модель екологорівноваженого сталого розвитку реалізується, на нашу думку, насамперед, через соціально-екологічну спрямованість загальнонаціонального механізму господарювання, і, зокрема, через формування та вдосконалення його підсистеми – економічного механізму раціоналізації природокористування, націленого на досягнення стабільної еколого-економічної ефективності суспільного виробництва. Головним результатом такого реформування має бути узгодження екологічних, соціальних і економічних інтересів нації.

Звідси вкрай нагальною постає нині проблема розбудови в Україні дієвого економічного механізму раціоналізації природокористування та вдосконалення його інструментарію.

Аналіз сучасного стану та ефективності функціонування економічного механізму екологічного регулювання в Україні дав можливість зробити певні висновки.

1. Економічний механізм екологічного регулювання (раціоналізації природокористування) в Україні перебуває у стадії становлення. Причому окремі його підсистеми та елементи мають різні ступені розвиненості та практичної реалізації.

2. Особливістю формування й становлення економічного механізму екологічного регулювання є те, що цей процес здійснюється досить фрагментарно, відбиваючи не тільки допущені політичні та

господарські прорахунки на шляху до ринкової економіки, а й зберігаючи застарілі засади його створення відповідно до вимог колишньої командно-адміністративної системи. Причому розгортається процес формування й становлення економічного механізму екологічного регулювання одночасно з специфічними закономірностями генези ринкових відносин в Україні. Крім того, досі чимало еколого-економічних інструментів природокористування та природоохоронної діяльності існують лише на рівні законодавчих положень, не будучи реалізованими та впровадженими у практику господарювання.

3. Основними тенденціями функціонування вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання є:

1) довготривалий процес формування цього механізму, що не відповідає еколого-економічним потребам розвитку національного господарства та гальмує розв'язання низки проблем, пов'язаних з переходом економіки на шлях сталого розвитку (екологічну модернізацію основних фондів, ресурсозбереження, екологоорієнтовану структурну перебудову, екологізацію суспільного відтворення);

2) відставання розвитку економічного механізму екологічного регулювання від темпів та потреб руху національних продуктивних сил;

3) відсутність комплексності та нерівномірність формування підсистем економічного механізму екологічного регулювання, що апріорі закладає зниження вихідного "коефіцієнта корисної дії" цього механізму.

4. Існуючий в Україні економічний механізм екологічного управління переважно оперує групою таких регуляторів екологічної

поведінки товаровиробників, які змушують їх обмежувати свою природоруйнівну діяльність стосовно вимог нормативних актів, постанов і законів. Цю групу методів активізації природоохоронної діяльності, мабуть можна охарактеризувати як доповнення до адміністративно-законодавчих підойм екологічного управління.

Водночас явна спрямованість вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання на пріоритет методу "батога" стосовно природокористувачів, які працюють у нинішніх складних економічних і соціальних умовах, аж ніяк не стимулює їх зацікавленість у дотриманні екологічних норм і зниженні техногенних навантажень на природу. Цей механізм не спонукає їх до впровадження екологічно безпечних способів ведення господарства, сковує природозберігаючу діяльність, обмежує впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій, що призводить до закономірного погіршення якості довкілля.

5. Реалії вітчизняного екологічного управління переконують, що економічні інструменти переважно виконують роль фіскальних платежів, а функціонування існуючих еколого-економічних регуляторів виступає засобом нагромадження фінансових ресурсів у владних структурах. Цей висновок відбиває ситуацію, що склалася на всіх рівнях господарювання.

6. Через непослідовність, внутрішню суперечливість, фактичну невідповідність законодавчим нормам існуючий механізм фінансування природоохоронних заходів в Україні спрацьовує у такий спосіб, коли національним товаровиробникам вигідніше здійснювати різні фіскальні екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи чи ініціювати впровадження екологобезпечних методів господарювання. Тобто, цей механізм фактично спрацьовує у напрямку "антистимулювання" зміни традиційної неекологічної економічної

поведінки суб'єктів господарювання, розгортання процесів раціоналізації природокористування.

Тим самим виявляється і неконструктивність економічного інструментарію існуючого механізму, який не здатний заохотити суб'єктів господарювання на досягнення екологічних цілей і створити сприятливі фінансові умови для впровадження природоохоронних заходів. Зрозуміло, що такий фінансовий механізм природокористування та природоохоронної діяльності не спроможний спонукати прогресивні екологозорієнтовані структурні зрушення як у техніко-технологічній базі суспільного виробництва, так і у національному господарстві.

7. Синергічний ефект дії підойм економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності спричиняє його неефективність й невідповідність як регулятора екологічної поведінки суб'єктів господарювання. Будучи нездатним попередити нагромадження і загострення еколого-економічних суперечностей, такий механізм провокує подальший розвиток екологічно невиваженої антропотехногенної діяльності, руйнацію матеріальної основи суспільного виробництва – його природно-ресурсної бази. По суті, через відсутність нині моделі якісного, ефективного економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності завдаються збитки суспільному виробництву.

8. Ефективність економічного механізму екологічного регулювання методологічно коректно, на нашу думку, оцінювати за критеріями узгодженості еколого-економічних інтересів та поліпшення якості довкілля. Визначається екологічна конструктивність існуючого економічного механізму екологічного регулювання через динаміку показників стану навколишнього природного середовища,

антропогенного та техногенного впливу на довкілля, забезпечення екологічної безпеки.

9. Аналіз свідчить про нерезультативність економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності щодо розв'язання проблеми збереження навколишнього природного середовища та його неспроможність забезпечити екологічно сприятливі умови господарювання.

10. Еколого-економічні потреби розвитку національних продуктивних сил вимагають адекватного характеру функціонування господарських форм їх руху, а, значить, відповідної модернізації стану і векторів діяння нинішньої управлінської системи природокористування та охорони навколишнього природного середовища, тобто перетворення її на дієву управлінську систему забезпечення якості довкілля та раціонального природокористування. Досягти цього можливо, насамперед, за умови розбудови злагодженого, впливового, потужного ефективного механізму екологічного регулювання.

11. Економічний механізм екологічного регулювання можна вдосконалити шляхом покращання існуючих елементів, форм, методів функціонування його блоків, формування нових чи зміни неспрацьовуючих, або поліпшення їх способів сполучення чи притаманних їм взаємозв'язків. Інакше кажучи, економічний механізм екологічного регулювання можна вдосконалювати, вдосконалюючи притаманний йому інструментарій – форми та методи стимулювання раціонального природокористування (систему оподаткування, фінансування й кредитування природоохоронних заходів, економічної відповідальності за екологодеструктивне господарювання тощо). Наведений теоретичний висновок видається провідним для визначення

практичних дій щодо подальшої розбудови механізму раціоналізації природокористування та природоохоронної діяльності.

12. Створенню економічної заінтересованості у гармонізації взаємодії суспільства і природи сприяє таке вдосконалення економічного механізму екологічного регулювання, яке забезпечує злагодженість поєднання, “стикування” суспільних, регіональних, галузевих, колективних (групових), особистих економічних і екологічних інтересів шляхом надання адекватних форм їх руху. По суті, збалансоване сполучення цих інтересів є вихідною економічною умовою раціоналізації взаємовідносин суспільства з довкіллям, а метою економічного механізму екологічного регулювання – узгодження еколого-економічних інтересів і розв’язання, подолання суперечностей між ними.

13. На своєчасне виявлення можливих змін у співвідношенні економічних і екологічних інтересів суб’єктів суспільного виробництва, врахування особливостей їх протистояння розв’язання суперечностей між ними спрямоване застосування системи спонукальних інструментів примусового й стимулюючого характеру економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності, яка регулює еколого-економічну поведінку цих суб’єктів.

Завдяки цій системі спеціальних регуляторів, способів, методів можливо досягти не лише стану узгодженості, синхронізації різнорівневих інтересів щодо виробництва і раціоналізації природокористування, а й того стану господарської діяльності, коли раціональне природокористування постає рівноцінним головному завданню економічних агентів, зрівноважується з основними виробничими задачами. Імплантація екологічних цілей в економічні

інтереси товаровиробників – таким має бути зміст економічного механізму раціоналізації природокористування.

14. З огляду на еколого-економічну ситуацію в Україні, досвід організації природоохоронної діяльності та обставини господарювання, що складаються під час переходу до ринку, пріоритетним напрямом формування дійової екологічної політики слід вважати фінансово-економічне заохочення господарюючих суб'єктів, які прагнуть знизити обсяги шкідливих викидів і відходів виробництва. Стрижнем екологічної політики України має бути стимулювання природоохоронної діяльності, яке ґрунтується на вже існуючій методологічній базі, апробованій вітчизняною практикою, а також враховує очевидні досягнення в галузі розв'язання екологічних проблем, нагромаджені в інших країнах.

15. До основних напрямів удосконалення економічного механізму екологічного управління належить модернізація існуючих регуляторів, здійснювана одночасно з розробкою і впровадженням у практику нових ринкових інструментів. Завдяки збалансованому поєднанню регуляторів примусово-обмежувального характеру з регуляторами стимулюючо-компенсаційного характеру можна забезпечити більш сприятливі умови для природо- та ресурсозбереження, а також для застосування екологічно безпечних технологій і методів господарювання.

Доцільно, на наш погляд, провести необхідні зміни в методологічній базі вже існуючих економічних інструментів (зборах/платежах за забруднення, екологічному податку, екологічних фондах, штрафних санкціях), а також запровадити нові, більш ефективні регулятори природокористування — такі, як: різні види податкових пільг, пільгових позик, пільгового кредиту, гнучкі екологічні податки на продукт, матеріальне заохочення екологізації

виробничої діяльності, диференціація ціноутворення згідно з екологічним критерієм.

16. Впровадження економічного механізму раціоналізації природокористування повинне здійснюватися шляхом не адміністративного тиску, а так би мовити, економічного диктату, тобто створенням таких умов для виробничої діяльності, за яких господарюючим суб'єктам стало би вигідним досягнення екологічних цілей. При цьому утвердження економічних підходів до управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища активно поєднується з адміністративно-правовими методами управління.

Йдеться про необхідність формування та реалізації такого економічного механізму екологічного регулювання в Україні, який би гнучко та ефективно вводив екологічну складову до ринкової моделі розвитку національного господарства. Іншими словами, назріла потреба встановлення екологічно безпечної моделі ринкових відносин. Постає завдання перетворити ідеальну, теоретичну модель механізму екологобезпечного сталого розвитку, насамперед через розбудову економічного механізму раціоналізації природокористування, на реальну модель вітчизняного способу виробництва. Без спеціального урядового екологічного протекціонізму цю справу не здійснити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сталий розвиток: стратегія, реальність (з виступу Президента України Леоніда Кучми на пленарному засіданні Всесвітнього самміту землі з питань сталого розвитку 3 вересня 2002 року у м. Йоганнесбурзі, ПАР) // Краєзнавство, географія, туризм. – 2002. – № 36 (281). – С. 1 – 2.

2. Постанова Верховної Ради України “Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог екологічного законодавства в Україні, напрямів реалізації та вдосконалення екологічної політики” від 7 грудня 2000 р., №2130- III. – К.: Верховна Рада України, 2000. – 7 с.

3. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур’єр. – 2002. – № 100. – С. 5 – 12.

4. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. Спеціальне видання до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища “Довкілля для Європи”. – К.: “Новий друк”, 2003. – 125 с.

5. Жива Україна. Екологічний журнал. – 2000. – № 11 – 12 (44 – 45). – С. 1 – 2.

6. Маркс К., Енгельс Ф. Святе сімейство або критика критичної критики. Твори. – Т. 2. – С. 3 – 220.

7. Сахаєв В.Г. Економіка природокористування: пошуки і перспективи // Природний камертон. (Природа. Людина. Суспільство).

– 2003. – № 1. – С. 24 – 26.

8. Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності / В.Шевчук, М.Пилипчук та ін. – К., “Геопринт”, 2000. – 411 с.

9. Міщенко В. Дієвість економічних підойм екологічної політики (чи “забруднювач платить” ?) // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 62 – 69.

10. http://www.e-ukraine.org.portal/update/public_environmental_expenditure_preparations_report. – 83 с.

11. Вовк В.І. Україна в контексті сучасних світових тенденцій і сценаріїв світового розвитку // Економічні реформи в Україні в контексті переходу до сталого розвитку / Матеріали двох конференцій та рекомендацій до проекту Національної стратегії сталого розвитку: Інститут сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2001. – С. 51 – 56.

12. Дробноход М.І. Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст // Економічні реформи в Україні в контексті переходу до сталого розвитку / Матеріали двох конференцій та рекомендацій до проекту Національної стратегії сталого розвитку: Інститут сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2001. – С. 20 – 32.

13. Данилишин Б.М., Шостак Л.Б. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений. – К.: СОПС Украины НАНУ, 1999 – 324 с.

14. Гесць В.М. Реструктуризація економіки в контексті переходу України на принципи сталого розвитку / Проблеми сталого розвитку України. – К.: НАН України, 1998. – С. 66 – 75.

15. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 – 2004 рр. Послання Президента України

до Верховної Ради України. 2000 рік // Урядовий кур'єр. – 2000. – 23.02. – С. 2 – 11.

16. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К., “Техніка”, 2002. – 645 с.

17. Про дотримання вимог та ефективність природоохоронного законодавства України. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань 25 грудня 2002 року. – К.: Верховна Рада України, № 33-5092/4, 10.12.2002 р. – 34с.

18. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році” // Економіст. – 2003. – № 4. – С. 32 – 34.

19. Кваснюк Б. Є. Реалістичність і поступальність стратегії // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 65. – С. 6 – 7.

20. Статистичний щорічник України за 1999 рік. – К., “Техніка”, 2000. – с. 598.

21. Діти, жінки та сім'я в Україні / Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2002. – 371 с.

22. Рассадникова С.И. Институциональные ориентиры как условие экологизации инвестиционной политики в Украине // Третя міжнародна науково-практична конференція “Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції (ЕП-2003)”. – Суми: “Козацький вал”, 2003. – С. 34 – 35.

23. Статистичний збірник “Довкілля України” за 1999 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2000. – с. 224.

24. Охорона навколишнього середовища та використання природних ресурсів України. Статистичний збірник. – К.: Державний

комітет статистики України, 1998. – 231 с.

25. Данилишин Б. Україна: тернистий шлях до сталого розвитку // Зелений світ. – 1998.–№ 1. – С. 2.

26. 1999. Україна. Людський розвиток. Звіт. – К.: ПРООН, 1999. – 138 с.

27. Аналітичні та довідкові матеріали до парламентських слухань щодо дотримання вимог екологічного законодавства в Україні, напрямів реалізації та вдосконалення екологічної політики. – К.: Кабінет Міністрів України, №33-3950/41, 2000. – 27 с.

28. Закон України “Про Державний бюджет України на 2001 рік” (з додатком №1). – К.: Верховна Рада України, № 2120-III, 2000. – 40 с. + 3 с.

29. Міщенко В.С., Паламарчук М.М., Підкамінний І.М. Девальвація економічних інструментів природокористування та природоохоронної діяльності // Екологія і ресурси. – 2002. – № 3. – С. 161 – 166.

30. The use of economic instruments for pollution control and natural resource managements in EECCA (Eastern Europe, Caucasus and Central Asia). – Copenhagen: Danish environmental protection agency, 2003. – 108 p.

31. Львов Д.С. Экономика развития. – М.: Экзамен, 2002. – 510 с.

32. Экономические инструменты для контроля за загрязнением окружающей среды и для рационального использования природных ресурсов в странах-членах ОЭСР. Обзор ОЭСР, 1999 // Материалы семинара для специалистов и рабочей встречи по использованию методов оценки окружающей среды в экономической и экологической политике для руководителей из стран СНГ. – М., Институт Всемирного

банка, 2000. – С. 1–139.

33. Проект Податкового кодексу України. – К.: Верховна Рада України. – 2000. – 121 с. (239 с.).

34. Пилиев С., Кадохов В. Совершенствование экономических механизмов природопользования // Экономист. – 2002. – № 4. – С. 57–63.

35. Рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні (Проект). – К.: Верховна Рада України, 2003, № 06-15/7-4180. – 6 с.

36. Яремчук І.Г. Економіка природокористування. Навчальний посібник. – К.: “Просвіта”, 2000. – 432 с.

37. Путь Украины к эффективному управлению окружающей средой. Обзор государственного финансирования защиты окружающей среды. – Всемирный банк, 2002. – XXII + 57 с.

38. Веклич О.О. Економічний механізм природокористування: аналіз дієвості // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 8. – С. 35–42.

39. Бридун Е.В. Дієвість економічного механізму реалізації екологічної політики // Энергетика: економіка, технології, екологія. – 2001. – № 2. – С. 11–16.

40. Інформація про стан виконання Постанови Верховної Ради України “Про основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки”. – К., Верховна Рада України, 2000. – 8 с.

41. Київ 2003 через Оргус. – К.: ІАФ “ЕКСОР”, 2003. – 48 с.

42. Світова економіка: Підручник / А.С.Філіпенко, О.І.Рогач, О.І.Шнирков та ін. – К.: Либідь, 2000. – 582 с.

43. Буркинській Б.В. Екологічні чинники економічного зростання // Экономические инновации. – Вып. 7. – Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2000. – С. 5 – 14.

44. Щепець М. Еколого-економічна стратегія розвитку України / Оценка состояния и развития эколого-экономических систем. – К.: Институт кибернетики им. В.М. Глушкова НАН Украины, 1996. – С. 91 – 99.

45. Балацький Є.О. Науково-методичні основи індексації економічних збитків. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. екон. наук. – Суми, Державний університет, 1995. – 25 с.

46. Легочкі Ж. Досвід застосування економічних важелів у період перехідної економіки // Міжнародний досвід застосування економічних важелів для здійснення екологічної політики. – К.: USAID, 1997. – С. 20 – 43.

47. Веклич О.О. Екологічне оподаткування в Україні: реалії та напрями вдосконалення з урахуванням світового досвіду. Наукова доповідь. – К.: Інститут економіки НАН України, 2001. – 47 с.

48. Орлов П., Орлов С. Государственная амортизационная политика // Экономика Украины.–1998.–№8.– С. 31 – 36.

49. Орлов П., Орлов С. Удосконалення державної амортизаційної політики // Економіка України. – 2003. – № 2. – С. 32 – 36.

50. Шевчук В.Я., Білявський Г.О., Саталкін Ю.М., Навроцький В.М. Ноосферогенез і гармонійний розвиток. – К.: Геопринт, 2002. – 127 с.

Наукове видання

Веклич Оксана Опанасівна

**ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЕКОЛОГІЧНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ**